

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

İslam Hukukunda Tartılarak İşlem Gören (Vezni) Mallarla İlgili Hükümlerin Analizi

Legal Provisions Related to Goods That Are Measured by Weight Units (*Wazni/Mawzûn* Goods) in Islamic Law

Hasan Hacak

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law

İstanbul/Türkiye

hhacak@marmara.edu.tr

orcid.org/0000-0001-8886-7212

Geliş Tarihi: 1.10.2024

Kabul Tarihi: 22.12.2024

Yayın Tarihi: 30.12.2024

Date of Submission: 1.10.2024

Date of Acceptance: 22.12.2024

Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (yayın ve danışma kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise en az iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Peer-Review: Single anonymized internal (editorial and advisory board members) and at least double anonymized external double-blind peer review

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Benzerlik Taraması: Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Plagiarism Check: It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Funding: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Atıf/Cite As: Hacak, Hasan. "İslam Hukukunda Tartılarak İşlem Gören (Vezni) Mallarla İlgili Hükümlerin Analizi" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 67 (2024): 126-160

DOI: doi.org/10.15370/maruifd.1559505

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

İslam Hukukunda Tartılarak İşlem Gören (Vezni) Mallarla İlgili Hükümlerin Analizi

Legal Provisions Related to Goods That Are Measured by Weight Units (*Waznî/Mawzûn* Goods) in Islamic Law

Öz: Hanefi ve Hanbelilerin ribâ konusundaki yasakla ilgili tespit ettikleri illet doğrultusunda veznî mal olan ve para niteliği taşıyan dinar ve dirhemin diğer veznî mallarla aynı kategoride yani veznîlik noktasında birleşmeleri bu iki mezhebin faizin illeti teorileri açısından önemli sorunlar üretmiştir. Bu makalenin ana odak noktasını bu sorunlar ve bu iki mezhebin bu soruları aşmak için geliştirdikleri gerekçeleri inceler. Bunların en önemlisi iki veznî malın vadeli değişimiyle ilgilidir. Özellikle de altın ve gümüşten birinin sermaye, piyasada bolca bulunan diğer veznî mallardan birinin ise selem akdinin konusu olduğu durumlarda vade/nesâ faizi doğmakta ve bu işlem yasak olmaktadır. Ancak bu yasaklık ticari hayatta büyük bir zorluk doğurabilecek, piyasa önemli ölçüde kilitlenecektir. Faizin illeti teorisinde muhalif görüşte olanlar bu tür selem işlemlerinin adeta icmâ ile serbest bırakılmış olduğunu ve dolayısıyla Hanefi ve Hanbelilerin bu konudaki illet anlayışının hatalı olduğunu ileri sürmüştür. Hanefi ve Hanbelilerin bir yandan kendi illet teorilerini korumak, bir yandan da özellikle altın ve gümüş paranın sermaye; diğer veznî malın ise selem konusu olduğu bu akde cevaz vermek için ortaya attıkları teoriler ve gerekçeler bu çalışmada genişçe ele alınmıştır. Bu iki mezhep bu duruma karşı illetin tahsisi, paranın mahiyetiyle diğer veznî malların mahiyetinin farklı oluşu, burada ribâ şüphesi bulunmadığı vb. birtakım argümanlar ileri sürmüşlerdir ki bunların tatmin edici çözümler olup olmadığı tartışmalıdır.

Makale yukarıdaki sorunu ele almadan önce vezni malları daha yakından tanımak için misli-kıyemî mal ayrımında, misli malların en önemli türü olan, miktarı ağırlık ölçü birimiyle belirlenen veznî/mevzûn mallarla ilgili hükümleri inceler. Fıkıhtaki faiz yasasının da etkisiyle misli mallar alt kategorilere ayrılmıştır: *veznî*, *keylî*, *adedî*, *zer'î*. İslam hukukçularından önemli bir kesimine (Hanefiler, Hanbeliler ve Zeydiler) göre *ri-be'l-fadl* denilen fazlalık faizi bir malın veznî ya da keylî olmasıyla; vade faizi ise kural olarak dört misli mal türünden birinden olmakla ilgili olduğu için misli malların bu alt ayrımları önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Misli, Kıyemî, Vezni, Keyli, Adedi, Selem, Alacak Hakkı

Abstract: This article examines the provisions regarding the most important type of fungible properties, namely *waznî/mawzûn* goods, i.e. goods whose quantities are determined by units of weight. It also refers to the *kaylî* goods, which is another important type of *mithlî* (fungible) goods, since these two types of goods share common provisions in several respects.

The fact that the prohibition of interest in Islamic jurisprudence is only related to the fungible goods, and especially the interest of excess called *ribâ al-fadl*, which according to a significant number of Islamic jurists (Hanafis, Hanbalis, and Zaydis) is related to the *waznî/mawzûn* and *kaylî/makîl* goods led to the division of the fungible goods into subcategories. These are the *waznî*, *kaylî*, *'adedî*, and *zar'î* goods.

Gold and silver, which are the metals of the coins called dirhams and dinars, and other metals or alloys such as iron, copper, tin, brass, bronze, lead, etc., are also considered as a form of *waznī*. It is significant that the most important goods in the market are of *waznī* type and that different scales and weights, from the most delicate to the largest, are used to determine their quantities.

Since the consideration of a good as *waznī* or *kaylī* carries important provisions, especially in terms of interest, the effect of the change in the quantitative measurements of the goods in the markets over time on the provisions has been discussed. From this regard, which goods are considered *waznī* and which of these categories they fall under is important in terms of the interest theory of the sects, especially for the Ḥanafīs and Ḥanbalīs. For, in these two sects, the metals of the basic currencies of dinar and dirham, i.e. gold and silver, and other *waznī* goods are united under the category of *waznī*. This situation not only increases the importance of the *waznī* category and *waznī* goods in the Ḥanafī and Ḥanbalī schools but also creates difficulties to be overcome, especially in terms of rulings on interest. The main focus of this article is to analyze these problems. In the other madhhabs, gold and silver and other *waznī* goods do not meet under a category of *waznī*, and therefore *waznī* is only important in limited matters related to the equal measurement of *waznī* goods with each other.

As for the Ḥanafīs and Ḥanbalīs, the biggest problem they face in this regard is that the deferred exchange of two *waznī* commodities is not permissible. In cases where either gold or silver is capital and one of the other *waznī* goods is the subject of the *salam* contract, term/*nasā* interest arises and this transaction is prohibited. This is a matter that can cause great difficulty in commercial life. At the same time, if this type of *salam* is prohibited in line with the Ḥanafī and Ḥanbalī reasoning of interest, the market will be significantly blocked. Thus, it is mentioned that this transaction was permitted by *ijmā* (consensus) and it is stated by other sects that the Ḥanafī and Ḥanbalī understanding of the principle of interest in this matter is erroneous. The theories put forward by the Ḥanafīs and Ḥanbalīs, on the one hand, to protect their own theories of *illah* (effective cause), and on the other hand, to allow this contract, in which gold and silver coins are the capital and other *waznī* goods are the subject of the *salam*, constitute one of the main focal points of this study. These two sects have put forward some arguments for this situation, such as the allocation of the *illah*, the difference between the nature of money and the nature of other *waznī* commodities, the absence of suspicion of interest in this exchange, etc., but it is debatable whether these are satisfactory solutions or not.

Keywords: *Mithlī* (fungible), *Kiyamī* (non-fungible), *Waznī/Mawzūn*, *Kaylī/Makīl*, *ʿAdadī*, *Salam*, Right of Claim.

I. Giriş

İslam hukukunun eşya/mal terimiyle ilgili geniş bir kavram yelpazesine sahip olması bakımından özellik arz ettiği söylenebilir. Ancak bu hususlarda netleştirilmesi gereken birçok nokta da bulunmaktadır. Nitekim nelerin mal olup olmadığı, mal olan şeylerin hangi değişik türlere ayrıldığı ile ilgili farklı mezheplerde birçok terim üretilmiştir. Bunların bir kısmı girift hükümlere sahip olması bakımından dikkatle incelenmesi gereken terimlerdir. Özellikle faiz ile ilgili konuların bu giriftliği daha da artırdığı söylenebilir. Mallarla ilgili en önemli ayrımlardan biri *misli mal-kıyemî mal* ayrımı olup kaynaklarda misli mallar detaylı bir alt ayrıma tabi tutulmuştur. Burada misli malların bir türü olan veznî mallarla ilgili hükümler ele alınacaktır. Keyfi malların veznîlerle ortak özellikleri olmasına rağmen sadece veznî malları ele almamızın arkasında bazı sebepler vardır. Bunların en önemlisi veznî olan altın ve gümüşün faiz yasağı açısından bakıldığında diğer veznî mallarla aynı kategoride yani veznîlikte buluşmasının yol açtığı zorluklardır. Bu durumun doğurduğu zorlukları aşmak için özellikle Hanefi ve Hanbeli mezhebinin yeni ve karmaşık diyebileceğimiz gerekçe ve teoriler geliştirilmesi ve bunların doğruluğunun analiz edilmesi önemlidir. Literatürde de bu hususu özel olarak bu seviyede ele alan bir çalışmayla karşılaşmadık.

Bu çalışmada ilk olarak misli malı genel olarak tanıtmayı ve sonrasında çalışmanın odağını oluşturan sorunun merkezinde yer alan veznî mal kavramını ve türlerini detaylı bir şekilde ele almayı hedefledik. Bundan sonra, makale boyutunu aşmamak için konumuzu sadece veznî mallarla ilgili iki hususun analizine ayırmak durumunda kaldık. Öncelikle, ikinci ve ana hususa da giriş mahiyetinde olarak mezheplerin faiz teorilerinde veznî malların yerinin tanıtılmasında fayda gördük. Daha sonra makalenin ikinci temel hususu ve esas odak noktası olan Hanefi ve Hanbeli doktrinlerindeki faizin illeti ile ilgili teorilerin doğurduğu önemli bir açmazı çözümlenmeyi amaçladık. Bu sorun şudur: Piyasada temel para birimi olan veznî nitelikteki dirhem ve dinarın (*nakdeyn*) sermaye olup, bakır ve demir vb. başka bir maden ya da diğer pek çok veznî malın selem konusu olduğu akitlerin, bu mezheplerdeki faizin illeti ile ilgili teorileri gereği caiz olmayacağı sonucu çıkmaktadır. Meseleyi bu haliyle kabul ettiğimizde bu yasağın, nakdeyn ile diğer veznî malların vadeli değişimini ve özellikle selem ahdini engelleyecek ve bu durum piyasayı kilitleyecek derecede zorluğa yol açacaktır. Bu bağlamda, söz konusu işlemi meşru kılmak adına bu iki mezhebin geliştirdiği çözüm yolları ve bu süreçte karşılaştıkları ciddi zorluklar detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu çalışmada tüm mezheplerin görüşlerini dikkate almamız, makalenin hacmini oldukça artıracığı için veznîlik konusunda en çok sorun yaşayan ve çözüm üretmek için kendini zorlayan Hanefi mezhebi kaynakları ve ikinci olarak da Hanefilerle ortak problemleri noktaları aşmaya çalışan Hanbeli mezhebi kaynakları incelenecektir. Diğer mezheplerin ise veznîlik hükümleri bakımından çözmek zorunda oldukları sorunların daha az olduğunu göstermek için bu mezheplerin özellikle faizin illeti teorileri ve bunların içinde veznîliğin yerini kısaca değerlendirdik.

II. Mislî-Kıyemî Mal Ayrımı

Burada veznî malları daha iyi tanımak için bu maların üst kategorisi olan mislî mal-kıyemî mal ayrımı hakkında kısaca bilgi verip daha sonra bu ayırımı bağlanan genel sonuçlardan kısaca bahsedeceğiz. Bu hususlar iyi aydınlatıldığında veznî mal ile ilgili hükümler ve veznî-keylî mal ayrımı daha iyi anlaşılacaktır.

Mecelle, “Kitâbu’l-buyû”nun başındaki ıstılahlar bölümünde mislî-kıyemî mal ayrımı konusuna girmeden önce piyasada karşılaşılabilecek temel malları alım satımının hangi ölçüm türüyle yapıldığına göre dört ana gruba ayırır. Bu grupları “mukadderât” olarak niteleyerek şöyle tanımlar: “Mukadderât keyl ya vezin ya sayı ya zira‘ ile miktarı tayin olunan şeyler olup mekilât ve mevzunât ve adediyyât ve mezzû‘ata şamil olur.”¹

Ancak *mukadderât* tanımı Hanefi kaynaklarında bu geniş anlamıyla yaygın olarak kullanılmaz. Bu anlamı, terimin geniş anlamı olarak yorumlamamız mümkündür. İlerde daha detaylı inceleneceği üzere özellikle faiz konularında bu mallardan sadece veznî ve keylî olanları *mukadderât*tır yani bir kadr’e, yani miktara sahiptir. Bunu da bu terimin dar ve teknik anlamı olarak görebiliriz.²

Mecelle daha sonra dört çeşit olarak saydığı bu mal grubunu şöyle tanımlar: “Keylî ve mekil, keyl ile ölçülen şey. Md. 133”, “Vezni ve mevzun tartılan şey. Md. 134”, “Adedi ve ma‘dud sayılan şey. Md.135”, “Zer‘î ve mezzû‘ arşın ile ölçülen şey. Md.136.”³ Bu dört grup aynı zamanda mislî mallar olsa da mukadderat kavramı 132. maddede ele alındığı şekliyle tümüyle mislî-kıyemî mal ayrımıyla ilgili olarak üretilmiş bir terim değildir. Zira mislî tanımını ile mukadderâtın tanım ve içeriği birbirinden farklıdır.

Mislî mal, aynı türe ait olup, görünüm, iç yapı, ekonomik fayda gibi bakımlardan eş özellikte olan ve bu sebeple fiyat noktasında dikkate alınır bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen mallardır.⁴ Bu sebeple kural olarak alışverişlerde ferden tayin edilmesine gerek yoktur. *Mecelle*’nin tanımı ise “çarşı ve pazarda mu‘teddun bih yani bahânın ihtilafını mucip bir tefavütsüz misli bulunan şeydir” şeklindedir.⁵ Ali Haydar (ö. 1935) bu maddeye “başka bir deyişle fertleri ve kısımları arasında malın değerinin farklılaşmasını gerektirecek şekilde fark olmayarak misli bulunan mekil, mevzûn, ceviz ve yumurta gibi adediyyât-ı mütekâribe gibi” yorumunu yapar. Mesela para, aynı kalitede buğday, pamuk, tütün, üzüm, iplik, seri halinde ve standart olarak imal edilen belirli bir model ve markada otomobil, ayakkabı vb. mislî maldır.⁶

1 *Mecelle* md. 132. Bkz. Ali Haydar, *Dürerü’l-hukkâm*, s. 215. *Mukadderât* terimi görebildiğimiz kadariyle bu anlamıyla nispeten nadir de olsa Hanefi metinlerinde zaman zaman kullanılmaktadır. Bkz. Babertî, *el-İnaye*, 6: 262; Kasâni, *Bedâiu’s-sana’î*, 5: 239.

2 Mesela bkz. Şilbî, *Haşiyetu’ş-şilbî*, 4: 81.

3 *Mecelle* md.133-136.

4 Bkz. Hacak “Vezni”, *DİA*, 43:95-98; Ali Haydar, *Dürerü’l-hukkâm*, 2055.

5 *Mecelle*, md. 145. bkz. İbn Abidin, *Reddü’l-muhtâr*, 6: 185.

6 *Mecelle* mislî malın tanımını 145. Maddede yapmakla birlikte şarih Ali Haydar mislî malların detaylı örneklerini 1119. Madde şerhinde açıklar: bkz. Ali Haydar, *Dürerü’l-hukkâm*, 2054

Kıyemî mallar ise piyasada kolaylıkla ulaşılabilecek şekilde misli olmayan ve birbirinin yerine geçemeyip bu sebeple alışverişlerde ferden tayin edilmesi gerekli olan mallardır. *Mecelle* kıyemî malı, “Çarşı ve pazarda misli bulunmayan yahut bulunursa da fiyatça mütefâvit olan şeydir” diye tarif eder (md. 146).⁷ Misli mallar standart olan mallar iken, bu özelliği olmayan, özel bir sanat ve ustalıkla yapılmış olan tablo, vazo, yazma kitap gibi mallar ile arazi vb. misli değil kıyemîdir.⁸

Ali Haydar, *Mecelle* 145. madde şerhinde “Her mekilin misli olmadığı⁹ gibi her veznînin de misli olmadığını¹⁰ belirtir. *Mecelle* de “Şirket” kitabında, 1119. maddede, “Mekîlât ve mevzunât ile ceviz ve yumurta gibi adediyyât-ı mütekâribe hep misliyyâtıdır. Fakat el işi olan evânî gibi ihtilâf-ı sanat hasebiyle muhtelif ve mütefâvit olan mevzunât kıyemîdir.” der. Ancak veznî ve keyli malların misli olmayan örnekleri ya çok azdır veya da bu örnekler tartışılabilir. Adedi mallar içinde ise birbirine yakın ceviz, yumurta¹¹ gibi malların (*adediyyât-ı mütekâribe*) tamamı kural olarak mislidir.¹² Fertleri arasında büyüklük ve fiyat farkı olup tane işi (*adedî*) satılan kavun, karpuz, nar, koyun vb. mallar (*adediyyat-ı mütefâvite*) ise kıyemîdir.

Hanefi literatürde bazı müellifler altın ve gümüşten ustalıkla yapılan süs eşyaları vb. ürünlerin ve mislilikten çıkıp kıyemî olduğunu ve bu sebeple muâvaza akitlerinde tayin ile taayyün ettiklerini söylemişlerdir. Daha doğrusu bu tayin tarafların isteğine bağlı olmayıp bu tür malların fert olarak belirlenmesinin şart olması sebebiyledir. İşte bu yüzden bu mallar mezhep görüşü olarak veznî olarak kalmaya devam etmekle birlikte¹³, kural olarak kıyemî mal olarak görülmüştür.¹⁴ Ancak bu durum, altın ve gümüş üzerinde ustalığın bir değeri olduğunu düşünen İslam hukukçuları açısından doğru olabilir. Bunu kabul etmeyen Hanefi ve Hanbeli fakihlerinin çoğunluğu için bu mal sanata bakılmadan ağırlığı üzerinden değerlendirilerek satılır ve itlafı durumunda yine aynı şekilde ağırlığa bakılarak tazmin edilir, kıymeti üzerinden değil. Bu da bu mallarda hala mislilik özelliğinin sürdürdüğünü, hatta kıyemîliğe göre daha ağır bastığını gösterir. Dolayısıyla ittifakla veznî kabul edilen bu tür altın ve gümüşten ustalıkla hazırlanan veznî mallar bizim görüşümüze göre bir açıdan misli, başka bir açıdan da kıyemîdir. Dolayısıyla bunların doğrudan kıyemî olduğunu söylemek eleştiriye açık olup bu iki mezhebin ustalıkla ilgili görüşlerine aykırıdır.

7 Ali haydar bunlara, elbise, koyun, karpuz, yazma kitap ve el yapımı kap ve eşyaları örnek verir. *Dürerü'l-hukkâm*, 219.

8 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 185; Buhûti, *Şerhu Müntehâ'l-irâdât*, 2: 317.

9 Ali Haydar, 145. Madde şerhinde her mekilin misli olmadığını söyleyerek buna çok nadir bulunabilecek, buğday ve arpa karışımı örneğini verir. Bu çok istisnai bir durum olup birçok müellif buna yer vermez.

10 Bazı Hanefi metinlerinde altın ve gümüşten işlenmiş (kap ya da bilezik gibi) malların kıyemî hale geldiği ve bu yüzden tayin ile taayyün ettiği belirtilir. Bkz. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 299. Ali Haydar da aynı şekilde, gümüş veya altından mamul iki ayrı ustanın elinden çıkmış aynı ağırlıktaki iki bileziğin, ustaların sanatının farklılığı sebebiyle misli değil kıyemî olduğunu belirtir. (218; 2054)

11 Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 215.

12 Bk. İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 254; Mec. md. 218.

13 Serahsî, *Mebisüt*, 14: 52

14 Ali Haydar mezhebin teorisine uygun, gümüş veya altından mamul iki ayrı ustanın elinden çıkmış aynı ağırlıktaki iki bileziğin, ustaların sanatının farklılığı sebebiyle misli değil kıyemî olduğunu belirtir. (218; 2054); Ayrıca bkz. İbn Nüceym, 5: 299.

Uzunluk ölçüsü ile satılan malların ise fertleri ve kısımları arasında dikkate alınacak bir fark bulunmadığı sürece bu mallar da mislidir.¹⁵ Aynı cins pamuk vb'den dokunmuş kumaşlar, basma, metre ya da hesabıyla satılan kereste gibi mallar misli maldır. Ancak ilk ve orta dönemin bazı kaynaklarına baktığımızda *mezrûat* ilke olarak misli mallar içinde sayılmayacak¹⁶ daha sonra adediyyât gibi “fertleri birbirine yakın” ve “birbirinden farklı” olarak iki gruba ayrılmaya başlanmış ve terim olarak yaygın olarak kullanılmasa da tıpkı adedi mallarda olduğu gibi “el-mezrûat el-mütekaribe”¹⁷ yani aralarında dikkate alınır bir fark olmayan zer‘î mallar diyebileceğimiz mal grubu da misli mallara eklenmiş görünmektedir. Bu kavramsal değişimin arkasında kumaş, kereste vb. bazı maddelerin zamanla daha yaygın bir şekilde standart olarak üretilmesi gibi unsurların yattığı düşünülebilir. Dolayısıyla fertleri birbirine yakın olan zer‘î malların ortaya çıkması ya da piyasada fazla miktarda bulunmasıyla bu tür mezrû malların belirli bir dönemden sonra fıkıh eserlerinde misli olarak görülmeye başlandığı söylenebilir.¹⁸

Uzunluk ölçüsüyle ölçülen arazi ve türdeş olmayan dokuma gibi mallar birbirinden farklı ise, bu durumda bu malların her bir parçası kıyemîdir. Bu durumu *Mecelle* 1119. maddede aktarır ve kural olarak zer‘î malların kıyemî mal grubunda olduğunu fakat bunun istisnaları olduğunu belirtir: “Zer‘î yyât dahi kıyemîdir. Fakat bir (aynı) cins çuha ve bir fabrika ma‘mulâtı olan bezler gibi efrâdı beyninde tefâvüt olmayıp da zirâ‘î şu kadar kuruşa diye satılan zer‘îyyât mislidir.” Diğer yandan gayrı menkuller de kural olarak kıyemî olduğu için misli malların yalnızca menkul mallar olduğu söylenebilir.¹⁹

Misli mallardan özellikle veznî ve keylî olup aynı cinse ait olanlar arasında sadece miktar olarak fark bulunduğu kabul edilir. Hanefi mezhebine göre, görebildiğimiz kadarıyla özellikle faizle ilgili konularda şer‘î anlamda *miktar/kadr*, veznî ve keylî mallarda söz konusudur.²⁰ Zira bu iki mal türünde fıkhen bilinen kesin bir ölçü birimi ile miktarın tam olarak tespiti mümkündür. Miktarları eşitlendiğinde ise bu mallar aynı değeri taşıyan ve birbirinin yerine geçebilecek mallar haline gelir. Bu sebeple veznî ve keylî mallarda miktar ile fiyat

15 Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 2054. Kudûri, seleme konu olması caiz olan malları sayarken bu dört tür malı da sayar. Bkz. Kuduri, *Muhtasar*, 2: 42 (Lübab içinde).

16 Mesela bkz. Sıgnaki, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, 21: 102; *Feteval-hindiyye*, 5: 120. Diğer mezheplerde de aynı durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Mesela bkz. İbn Kudame, *el-Muğni*, 7: 59; Mutî, *Şerhul mühezzeb*, 13: 429. *Mecelle* 1119. maddede arazi gibi zer‘î malların ilke olarak kıyemî olduğunu belirtir. Ancak devamında aynı cins çuha ve bir fabrikanın ürünü olan bezler gibi fertleri arasında fark bulunmayıp metresi şu kadar kuruşa diye satılan zer‘î malların misli olduğunu belirtir. Bkz. *Mecelle* Md. 1119, 1148. Ayrıca bkz. Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 2054-2055, 2097.

17 Klasik kaynaklarda göremediğimiz bu terim *Kuveyt İslam Ansiklopedisi*'nde kullanılmıştır. Bkz. 36: 112.

18 En azından birbirine yakın ya da aynı özellikteki mezrûatın misli mal olduğu ve misli mallara bağlanan, misliyle tazmin etme vb. hükümlerin bu tür mallar için de artık son dönem eserlerinde açıkça ifade edildiği söylenebilir. Bk. İbn Abidin, *el-Ukudü'd-dürriyye*, 2: 163.

19 Zira aynı metrekaresindeki iki arazinin, yola veya suya yakınlık, daha yüksekte olma vb. sebeplerden dolayı birbiriyle aynı değeri taşıdığı söylenemez. Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 2055.

20 Mesela bkz. Şilbî, *Haşiyetuş-şilbî*, 4: 81.

doğru orantılıdır. Yani bir yığından bir hacim ölçüyle aldığımız şeyin miktarı ile aynı yığından aynı ölçüyle aldığımız şeyin “madde miktarı” -ve kural olarak fiyatları- birbirine tam olarak eşittir ya da böyle kabul edilir. Bundan sonraki iki türde, mesela adedî malların kendi cinsiyile değişiminde mallar aynı sayıda olsa dahi şer‘î anlamda *miktar* olarak birbirine tam olarak eşit olduğu iddia edilemez. Zira büyüklükleri birbirine yakın adedî mallarda aralarındaki küçük çaptaki irilik ve küçüklük sebebiyle bir miktar farkı doğmakta olduğundan kesin ve fıkıhın bu mallar açısından itibar ettiği bir ağırlık birimi ile *miktarı* tam olarak tespit etmemizin mümkün olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca sayı faiz konularında şer‘î bir ölçü birimi olarak da kabul edilmez.²¹

Uzunluk ölçüsü ise daha farklıdır. Zira özellikle Hanefi mezhebinde uzunluk ve kısalık kural olarak sadece bir *sıfat* olarak görülmüştür. Mesela bir kişi üç metre uzunlukta diye bir bezi satın müşteri onun üç buçuk metre olduğunu tespit ederse aradaki yarım metrelik farkı satıcıya geri vermesi gerekmez. Eğer müşteri aynı durumda elbisenin iki buçuk metre olduğunu görseydi akdi feshetme konusunda muhayerliği bulunacaktı. Zira veznî, keylî ve adedi mallarda eksik çıkan mala ilave yapılması mümkündür ve her ilave ve eksiltme maddi bir mal üzerinde yapılarak birim fiyat üzerinden ona eklenebilir veya ondan çıkartılabilir. Ancak kumaş gibi zer‘î mallarda eksik çıkan bir kumaşın ilaveyle müşteriye zarar vermeden artırılması mümkün değildir. Kesilen kumaşı tam olarak eski haline getirmek de mümkün olmadığından dolayı özellikle Hanefi mezhebi zer‘î mallardaki uzunluk ve kısalığı *miktar* olmaktan çok bir nevi *sıfat* olarak görmüştür. Artık bu iki kumaşın işlevi ve faydası farklılaşmıştır. Zira -kural olarak- müşteriye belirli bir uzunlukta kumaş lazımdır ve daha azından istediği elbise vb. dikme şansı kalmamıştır. Bu yüzden ilk durumdaki fazlalık kumaşın geri verilmesini gerektirmezken ikinci durumda akdi feshetme yetkisi ortaya çıkmaktadır.²²

Mislî mallardan ustalık ve sanat yoluyla yapılan ve parçalara ayrıldığında (*teb‘iz*) zarar görüp özelliğini kaybeden *altın ve gümüş dışındaki* veznî maden ya da mallardan yapılan mislî eşyalar da kural olarak kıyemî mal niteliğine dönüşür. Mesela leğen, ibrik, şişe, demirden yapılan bir kılınç ana maddeleri veznî olmasına rağmen işin içine ustalık ve maharet girdiği için kıyemî olur. Bu şekilde kıyemî mala dönüşebilecek mislî mallar kural olarak veznî ve zer‘î olanlardır. Mütekârib adedi veya keylî mallar için böyle bir durum kural olarak söz konusu değildir.²³ Dolayısıyla adedi ve keylî mallar kural olarak mislîliğini korurlar ve itlaf veya gasp durumunda misli ile tazmin edilirler.

21 Özellikle Hanefi mezhebi faizin illetinin bir parçası olan miktar özelliğini sadece vezni ve keyli mallar için söz konusu etmiş, sayı ve uzunluk ölçüsünü şeri bir miktar belirleyici kabul etmemiştir. Adedi ve zer‘î mallarda fazlalık faizi cereyan etmeyip sadece vade faizi cereyan eder. Serahsî, *Mebzut*, 12: 120. Zira, yukarıda da açıkladığımız üzere bu teoriyi kabul eden mezheplere göre adedilik ve uzunluk ölçüsüyle ölçülen mallar için şeri ölçü ve miktar söz konusu değildir. Buna göre bu iki tür malda fazlalık faizi cereyan etmez. faiz vb. konularının dışında mesela tazminat, nisab vb. konularda veznî ve keyli mallarla birlikte adediyyat grubundaki mallar da bir *kadre* sahip mallar olarak görülür ya da görülmeye başlanmıştır. bkz. Babertî, *İnaye*, 6: 262. Mesela bkz. Kâsânî, *Bedaiu’s-sanâi*, 5: 239.

22 Mesela bkz. Kuduri, *Tecrid*, 5: 2308.

23 Keyli malları kullanarak yeni bir ürün ortaya koyarak bölünmesinden zarar doğuracak bir hale getirmek çok zordur.

Hanbeli mezhebinde adedî ve zer‘î mallar mislî olmadığı gibi, ilerde görüleceği üzere bunlar ne fazlalık ne de vade faizi açısından ribevî maldır. Dolayısıyla Hanbeli mezhebinde kabul gören görüşe göre sadece keylî ve veznî mallar mislî ve ribevî olup misliyle tazmin edilirler.²⁴

Mislî-kıyemî mal ayrımı, bu ayrıma bağlanan sonuçlar açısından önemlidir.²⁵ Ancak burada ele alacağımız spesifik konuyla doğrudan ilişkili olmaması ve makalenin hacmini genişletmemek için bu ayrımın sonuçlarına burada girmiyoruz. Metin içinde yeri geldiğinde bu sonuçları izah edeceğiz.

III. Vezni Mal Kavramı

Malın karakterine ve piyasadaki teamüle göre miktarı hacim ölçüsüyle belirlenen mallar keylî olarak; miktarı ağırlığı tartılarak belirlenen mallar ise veznî olarak adlandırılmıştır. Bu iki tür, diğer mislî mal türlerine (adedî ve zer‘î) göre daha yaygın olarak rastlanılan mallar olup yukarıda belirttiğimiz gibi özellikle faiz konularında şer‘î anlamda *kadr* ya da *miktar* kavramı sadece bu iki mal türü açısından geçerlidir ve bu sebeple ikisine dar anlamda *mu-kadderât* denilir.

Vezni terimi, *vezn* kelimesinin ism-i mensûbu yani nispet eki almış halidir. *Vezni* ise “v.z.n” kökünden mastar olup sözlükte mutlak anlamda ölçmek, tartmak, ağırlık ve hafifliği belirlemek, ölçü, ağırlık ölçüsü, ağırlık, değer gibi anlamlara gelir.²⁶ *Vezni* kelimesi bir fıkıh terimi olarak, yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi sözlük anlamına yakın bir şekilde, çarşı ve pazarda ağırlık ölçü birimleriyle tartılarak işlem gören ve miktarı belirlenen mal anlamına gelir. *Vezni* (ç. *veznîyyât*) ile “v.z.n” kökünden ism-i mef‘ûl olan *mevzûn*²⁷ (ç. *mevzûnât*) eş anlamlıdır.

IV. Vezni Mal Türleri

Hanefî ve Hanbeli mezhebinin fazlalık faizi konusundaki teorileri birbirine benzediğinden, veznî mal denilince ilk akla gelen altın ve gümüşdür. Bu ikisi dışındaki diğer veznî malların neler olduğu bu iki mezhep açısından ayrı bir önem taşır. Çünkü bu tür mallardan veznî olanlar Hanefiler ve Hanbelilerde faizin illeti bakımından dirhem ve dinar gibi para çeşitleriyle aynı kategoride (veznîlik) buluşmaktadır. Buna göre Hanefilerde meskuk olsun olmasın *nakdeyn* olarak isimlendirilen altın ve gümüş²⁸ başta olmak üzere, demir, bakır, ka-

24 Ferrâ, *er-Rivayeteyn ve'l-vecheyn (el-Mesail el-fıkhiyye minhu)*, 1: 409.

25 Misal olarak bkz. *Mecelle*, Md. 1117, 1118, 1175; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 2135, 2049- 2051-2054, 2135. bkz. Beşir Gözübenli, “Kıyemî”, *DİA*, 25:539-540.

26 İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, “vzn” md.

27 İncelediğimiz Hanbeli metinlerinde büyük çoğunlukla veznî yerine mevzun; keylî yerine de mekil kelimeleri kullanılır.

28 *Mecelle*, md. 130, Ali Haydar *Dürerü'l-hukkâm*, 214.

lay, pirinç, tunç, kurşun, kömür, cam, cıva vb. maden ya da alaşımlar grubu; ipek, pamuk, keten, yün vb. ve bunların ipleri; et, tereyağı, içyağı, peynir, mum vb.; safran (za'feran), aspur (yalancı safran) vb. maddeler; bitki yağları ve zeytinyağı da dahil her türlü yağ, bal, ve bunların dışında ceviz içi ve fındık gibi yiyecek ve gıda maddeleri ile misk, anber, kına, şap, saman, odun, kağıt gibi maddeler veznîdir.²⁹ Hanefilerde veznî kavramı çok önemli olduğu için onun türlerini saymada titiz davranmışlardır.

Hanbelilere göre veznî malların önemi Hanefilerdeki gibi olsa da mevzun malların neler olduğu ile ilgili Hanefilerdeki gibi açık ve net bilgiler bulmak zordur.³⁰ Buna rağmen Hanbelilerde de meskuk olsun olmasın *nakdeyn* olarak isimlendirilen altın ve gümüş başta olmak üzere demir, bakır, kalay, pirinç, tunç, kurşun, kömür, cam, cıva vb. maden ya da alaşımlar grubu kural olarak veznîdir. Bu konuda doğal olarak Hanbeliler de Hanefiler gibi düşünür. Ancak altın ve gümüş dışındaki madenlerin işlenerek bir ustalık yoluyla değişik eşyalara dönüştürülmüş hali misli olmadığı için veznî de değildir. Ancak pirinç, bakır kurşun gibi madenler veznî iken bunların mamulleri de kural olarak veznîdir.³¹ Yine İpek, pamuk, keten, yün vb. ve bunların ipleri; et, tereyağı, içyağı, peynir, mum vb.; safran, aspur (yalancı safran) vb. maddeler Hanefilerdeki gibi Hanbeli mezhebinde de kural olarak veznîdir. Yün ve pamuktan yapılmış bezler veznî olmayıp ibrişimden yapılanlar veznîdir.³² Ancak yün ve pamuktan yapılan elbiseler de ne veznî ne de keylidir.³³ Yün, yine modern dönemlere yaklaştıkça ortaya çıkan şeker, çay, pirinç ve kahve veznîdir.³⁴ Keyli olduğu hadislerde de belirtilen tuz eğer, büyük parçalardan oluşuyorsa, muhtemelen tuzun aralarındaki boşluktan dolayı mevcut görünümü ve sureti dikkate alınarak, Hanbelilerdeki daha sahih olan görüşe göre, piyasada veznî olarak işlem görür. Hanefilerde görebildiğimiz kadarıyla ekmek mekîl olmaktan çıkmış ve veznî ya da adedi kabul edilmiştir.³⁵ Hanbelilerde ekmek ve unun veznî olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Çoğunluk Hanefilerin görüşüne göre piyasadaki altın ve gümüş dışındaki madeni paralar (*fels*) eğer piyasada geçerli olup tedavüldeyse, misli mal olup para/semen niteliğindedir³⁷ Bunların yapıldıkları bakır, pirinç/tunç (*sufîr*) vb. madenler veznî olsa bile

29 Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 64.

30 Bu husus özellikle zekât vb. hususlarda ele alınır.

31 Hanbelilerde, -Hanefilerden farklı olarak -mesela bir felsle iki felsin, bir bıçakla iki bıçağın ve bir iğneyle iki iğnenin değişimi fazlalık faizi doğurur. Zira ağırlıkları birbirinden fazla olduğu halde bunlara madud yani adedi demek caiz olmaz. Ferrâ, *et-Ta'lika*, 3: 205-206.

32 Bk. Ferrâ, *et-Ta'lika*, 3: 206. bkz. İbn Kudame, *el-Muğni*, 6: 75.

33 Bkz. İbnü'n-Neccar, *Şerhu'l-müntehâ*, 5: 136. Muhtemeldir ki bunlar adedi olarak satılmaktadır. Zaten elbisenin veznî olması ondaki işçiliği hiçe saymak olur.

34 Vâilî, *Buğyetu'l-muktasid*, 13: 7479.

35 Ekmek keyli olan un ya da buğday olmaktan çıkmış İmam Muhammede göre adedi; Ebu Yusuf'a göre ise veznî hale gelmiştir. Merginâni, *Hidaye*, 3: 65; Şiğnâki, *Nihaye*, 15: 101. Dolayısıyla ekmeğin un ve buğday karşılığında fazlalıklı olarak satışı caizdir. İbn Hümam, *Fethu'l-kadir*, 7: 36.

36 Bkz. İbn Müflih-Merdâi, *el-Fürû ve Tashihu'l-fürû*, 6: 292, 303.

37 *Mec. Md.* 1339 şu şekildedir: "Râic olan bakır sikke örfe *nüküddan* ma'düddur. Zîrâ bakır sikke insanların

felsler veznî olmaktan çıkmış, dirhem ve dinardan farklı olarak sayılarak işlem gördükleri için adedi hale gelmiştir.³⁸ Bunun için felsin darphaneye getirilip para olarak basılmadan önce veznî; basılınca adedi olduğu kabul edilir. Ancak tedavülde ve kullanımda olmadığına ise bunların semen vasfını alması nasslarla değil teamül ve örf ile olduğu, ayrıca para oluşları doğalarından kaynaklanmadığı için emtia (*uruz*) ve kıyemî mala dönüşür³⁹ ve -kural olarak- artık sadece yapıldığı madenin değeri kadar kıymeti kalır.⁴⁰

Veznî mal türlerinden biri de kendisinde veznîlik ve keylîliğin bulunduğu bazı mallardır. Şöyle ki Hanefilerin ilk metinlerinden itibaren “ritl’a nisbet edilen her şey veznîdir”⁴¹ ifadesi yer almakta ve devamında bu malların, ûkiyye (ç. evâki) ile satılsa da⁴² veznîliğini koruyacağı ifade edilmektedir. Ancak ritl ve ukiyye bilinen ağırlık ölçülerinden olduğu için konuyu tasavvur güçleşmiş ve bu kapalılığı müellifler izah etmekte zorlanmış görünmektedir.

Meseleyi gördüğümüz kadarıyla en açık şekilde ortaya koyan İbn Abidin (ö. 1252/1836) olup, o burada yer alan *ritl* ve *ukiyye* ifadesinin fıkhîta bilinen/mütearaf anlamlarında kullanılmadığını belirtir. Buna göre *ritl* ile tartıda kullanılan tüm ağırlık birimleri⁴³; *ukiyye*⁴⁴ ile de içine yağ vb. şeyler konulan ve özel bir ağırlık birimiyle ölçülen bir kap, yani daha çok bir hacim ölçüğü kastedilmiştir. Şöyle ki zeytin yağı, tereyağı, bal gibi maddeler aslen veznî olsa da bunları doğrudan terazi kefesine koyup tartmak neredeyse imkansızdır.⁴⁵ Bu tür veznî mallar kavanoz benzeri testi, ibrik vb. bir kap ile, yani bir hacim ölçüğü üzerinden satılır. Ancak bu hacim ölçüğünün darasının ağırlığı standart olmalı ya da bilinmelidir.⁴⁶ Söz konusu hüküm bu tür malların (yağ vb.) veznî olmasına engel değildir. Bu mallara tam olarak veznî hükmü verildiğinden onların veznî üzerinden selem konusu yapılması da doğal olarak caiz görülmüştür.⁴⁷ Öyle ki bu tür mallar keyl olarak eşit miktarıyla değiştirilerek bir satım akdi

onunla ilgili uygulamada birleşmeleri (ıstılahı) sebebiyle *esmân* olmakla, *nükûdun* (paranın) hükmünü alır. İmam Muhammed’e göre bu durumda felsler nakdeynin özelliğine bir hayli yaklaşarak tayin ile taayyün etmez. Ebu Hanif’e ve Ebu Yusuf’un bir görüşüne göre ise fels kendi cinsi ile değiştirildiğinde tayin ile taayyün eder. Serahsî, *Mebsut*, 12: 13-14.

38 Serahsî, *Mebsut*, 12: 12-14.

39 Felsler tedavülden kalkınca Ebu Hanif’e hala daha bunların misliyle iadesini gerekli görür ki bu, adeta felste semen ve misli mal olma özelliği ile birlikte kıyemî mal olma özelliğinin aynı anda var olduğu şeklinde yorumlanabilir. İmameyn ise kıymetiyle ödemeyi gerekli görür. Çünkü meta olmuş fels, para olan felsin misli olmaktan çıkmıştır. Konunun detayları için bkz. İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 4: 533-534; Karadağı, *Kâidetül-misli ve’l-Kiyemî*, 210-212.

40 *Mecelle*, Md. 130; Ali Haydar, *Dürerü’l-hukkâm*, 1339.

41 İmam Muhammed, *el-Cami’us-sağir* (Serahsî şerhi ile), 2: 341.

42 İbn Abidin, klasik metinlerdeki ifadenin kapalı olması sebebiyle ancak bu yorumla anlaşılacağını ifade eder. İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 5: 172. Aynı de buradaki anlamıyla ukiyyenin esasında keyl ölçüğü olduğunu belirtir. *Binaye*, 8: 276.

43 Bkz. İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 5: 172.

44 Ukiyye aslında bir ağırlık ölçüsüdür. Metinlerde ukiyye’nin “vikaye” yani koruma anlamından geldiği şeklinde yorumlar yapılarak bu anlam güçlendirilmeyi çalışılır.

45 İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 6: 141. İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 5: 172.

46 İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 6: 141. İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 5: 172.

47 İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 6: 141.

yapılsa, veznen eşitliğin sağlanıp sağlanmadığı bilinmedikçe mezhep görüşüne göre bu akit sahih olmaz.⁴⁸

Yine Hanefi mezhebinin kendi içinde veznî mi keylî mi olduğu tartışılan bazı şeyler de vardır, mesela su böyledir.⁴⁹ Öyle ki Ebu Yusuf suyun ne mekîl ne de veznî olduğunu söyler ki bu onun en azından fazlalık faizine konu olmayacağı anlamına gelir. Misli malların hangi türüne dahil olduğu ile ilgili hakkında tartışma bulunan maddelerden biri de ekmektir. Ekmek Ebu Hanife'ye göre veznî ya da adedi değildir. İmam Muhammed'e göre adedi, Ebu Yusuf'a göre ise veznîdir.⁵⁰

Un hakkında da tartışmalar vardır. Hanefiler açısından unun, yapıldığı buğday keylî olduğu için keylî olması ve keylen eşit olarak değiştirilmesi gerekmektedir. Bazı görüşlere göre un hacim ölçüğünde, buğday vb.den daha çok içine geçip sıkışacağından (*inkibas* edeceğinden) hacim ölçüğü bakımından eşitliğin sağlanması mümkün değildir.⁵¹ Ancak Hanefilerdeki esas alınan görüşe göre buğday ve un keylidir.⁵² Ancak muhtemelen Ebu Yusuf ilerde açıklayacağımız görüşü doğrultusunda örfü dikkate alarak unu veznî olarak görmüş ve buğday ile arasındaki aynı cins olma ve ölçü birliğini kaldırmıştır. Dolayısıyla buğday ile undan yapılan ekmek arasında fazlalık faizi gerçekleşme şartları da ortadan kalkmıştır.⁵³ Bu görüşe göre ekmeğin buğday ya da un karşılığında peşin olduktan sonra eşit olmaksızın değişimi caiz görülmüştür. Zira ekmek adedi ya da veznî bir mala dönüşmüş ve araya ustalık da girince her açıdan keylî bir mal olmaktan çıkmıştır. İbn Abidin de şöyle der: ekmek fırıncının ustalık ve emeği ile başka bir cins mal olmuş ve mekîl olmaktan çıkmıştır. Buğday ve un ise mekîldir. Dolayısıyla ekmek ile aralarında kadr ve cins birliği yoktur.⁵⁴ Hanbelilerde de böyle bir ihtilaf süt hakkında söz konusudur.⁵⁵

Konuyla ilgili özellikle Hanefi mezhebinde hâkim olan diğer bir husus da aslen veznî ve keylî olan malların *şer'i ölçü/mi'yar* altında kalan miktarlarının hem veznî hem de keylî olmaktan çıkacağıdır.⁵⁶ Burada şeri mi'yar terimi ile Hanefilerin kast ettiği, kural olarak Hz. peygamber dönemindeki piyasalarda sadece *keylî* ve *veznî* malların ölçü birimleridir. Dolayısıyla bunların altındaki birimlerdeki mallar hesaba katılmamıştır. Zira eşitliği

48 *Feteva'l-Alemgiriyye*, 3: 117.

49 Bkz. Cessâs, *Muhtasarı ihtilâfî'l-ulemâ*, 3: 74. Suyun prensip olarak misli olduğu kabul edilir. Ali Haydar, *Dürer'l-hükkâm*. (1249 madde şerhi, 2212).

50 Bkz. Âynî, *Binaye*, 13: 8, 296.

51 Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2: 32.

52 Bkz. İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 5: 182. Aynî, Binâye'de unun mekîl olduğunu zira keylî olan buğdayın parçalarından oluştuğunu söyler.

53 Bkz. Aynî, *Binaye*, 8: 296.

54 İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 5: 182. Hanefi mezhebinde esas alınan görüş Müteahhirinin de tercih ettiği bu görüş olmakla birlikte yukarıdaki değişim Ebu Hanife, İmam Şafî ve Ahmet b. Hanbel'e göre caiz değildir. Bkz. Aynî, *Binaye*, 8: 296.

55 İbn Kudame (ö. 620/1223), sütün ya keylî ya da veznî olup üçüncü bir ihtimal olmadığını belirterek kesin bir yargıya varmaz. İbn Kudame, *el-Muğni*, 6: 400.

56 Zeylai (ö. 743/1342) de, bu malların ne veznî ne de keylî olduğunu söyler. Zeylai, *Kenzu'-dekâik*, 4: 89-90.

sağlayan ölçüt ve kriter (miktar) sadece o mallar için kullanılan ölçü birimleri anlamına gelir. Dolayısıyla bahsedilen küçük miktarlar kendi türleri için kullanılan tartı ya da ölçüğe girmediği için bunlar hakkında kadr'den bahsedilmez.⁵⁷ Öyle ki altın ve gümüş zerresi, ya da bir buğday vb. *danesi* de böyledir.⁵⁸ Aynı şekilde bir iki avuç buğday unların hacmini ölçecek şeri bir standart ölçü birimi olmadığından ne mekıldır ne de mevzundur. Bir elma ile iki elma da böyledir. Dolayısıyla bunların birbirleriyle değişimi caizdir.⁵⁹

Yukarıdaki görüş Hanefilerdeki hâkim olan görüş olmakla birlikte İmam Muhammed'in görüşü az ya da çok olsun aynı cins keylî ya da veznî malın değişiminde bunların miktarlarının eşit olduğu bilinmedikçe (mesela bir kuru hurma ile iki kuru hurmanın) değişiminin faiz olacağını belirtir.⁶⁰ Şafiî mezhebi de İmam Muhammed'e benzer düşünerek şer'i *mi'yar* kavramını ilke olarak esas almaz. Onun teorisi gereği mat'um olup şeri miyar altına girmeyen (*gayrı mukadder*) gıda maddelerinin mesela bir avuç arpa ile iki avuç arpanın, bir ayva ile iki ayvanın vb. değişimi caiz değildir.⁶¹

Burada konunun daha iyi anlaşılması ve veznî mal türlerini incelerken akla gelebilecek bazı soruları açıklığa kavuşturmamız için değinmemiz gereken önemli bir husus da bir misli malın veznî, keylî vb. olduğunu belirleyen kaynağın nass mı örf mü olduğu ve eğer nass ise bu belirlemenin tüm zaman ve mekanlarda, bu malların piyasada tedavülüyle ilgili örfler değiştiğinde dahi geçerliğini koruyup korumayacağı meselesidir. Uzun bir makale boyutuna ulaşan bu hususu tümüyle buraya alma imkânı olmadığı için burada sadece ana meseleler ele alınacaktır.

Bilindiği üzere faizle ilgili en meşhur hadiste zikredilen altı maldan dördü (buğday, arpa kuru hurma, tuz) keylî; ikisi de (altın ve gümüş) veznîdir.⁶² Bu hadisin birçok versiyonunda altın ve gümüşün açıkça veznî olduğu da belirtilmektedir.⁶³ Burada kendiliğinden ortaya şöyle bir sorun çıkmaktadır. Özellikle faizle ilgili hadislerde zikredilen veznî ve keylî mallar bu özelliklerini nasslar tarafından belirlenmekle mi kazanmıştır yoksa nasslar dahi örfü esas aldığı için, farklı örflere göre özellikleri değişerek farklı yerlerdeki örf göre veznîlikten keylîliğe veya adediliğe vb. geçebilecekler midir? Konunun önemi bu tür malların zaman ve mekâna bağlı olarak farklı örflerde veznî, keylî veya adedi kabul edilmesinin

57 Merginâni, *Hidaye*, 3: 61; İbn hüمام, *Fethu'l-kadir*, 7: 9.

58 Sıgnâkî, *Nihaye*, 14: 68.

59 Zeylaî, *Tebyin*, 4: 89-90.

60 İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, 5: 176.

61 Zeylaî, *Tebyin*, 4: 89. Hanbeliler, Şafililer gibi bir kuru hurma (*temr*) ile iki kuru hurmanın değişimini faiz kapsamında görürler. Zira bunlar mal olup, satılabilen nesnelere. Bkz. İbn Müflih-Merdâvî, *el-Furû ve Tashihu'l-fürû*, 6: 29.3.

62 Bkz. Müslim, "Müsâkât", 81; Tirmizî, "Büyü", 23.

63 Bazı rivayetler şunlardır: Bkz. el-Müdevvene, 3: 40 «الذهب بالذهب وزنا بوزن والورق بالورق وزنا بوزن الزائد والمزاد في النار» Benzer bir rivayet İmam Muhammed, *el-Asfâd*dir, 3: 580. Ebu Yusuf da *Kitabu'l-âsâr*'da benzer bir hadisi nakleder: «...الذهب بالذهب وزنا بوزن، يدا بيد، والفضل ربا، والفضة بالفضة وزنا بوزن يدا بيد، والفضل ربا، والحنطة بالحنطة كيلا بكيل، والفضل ربا» .Ayrıca bkz. (Buhârî, "Büyü", 74, 76; Müslim, "Müsâkât", 79-81; Tirmizî, "Büyü", 23).

özellikle faiz, karz, selem gibi akitlerle tazminat konuları vb. açısından özellikle Hanefi ve Hanbeliler başta olmak üzere tüm mezheplere göre önem arz etmesidir. Bu değişimle ilgili tarih boyunca birçok örnek ortaya çıkmakla birlikte, bu husustaki en önemli tartışma konularından birinin, dirhem ve dinar gibi paraların zamanla gelişen teamüllerde adedi bir mala dönüşüp dönüşmeyeceği gibi konuların modern döneme doğru ciddi bir tartışma konusu haline dönüşmesidir.⁶⁴

Hanefi mezhebi imamları, faizle ilgili hadislerde açıkça veznî veya keylî olarak belirtilen malların, bu özelliklerini daimî olarak koruyacağı ve farklı örfler, mekanlar ya da insanların uygulamalarındaki değişikliklere bağlı olarak bu niteliklerin değişmeyeceği konusunda ittifak halindedir.⁶⁵ Diğer üç mezhep de Hanefilerdeki esas alınana benzer görüşe sahip olduğundan bu konu üzerinde dört mezhebin ittifakından bahsedilebilir.

Hanefi mezhebine göre nass ile belirlenen bu özelliklerin zamanla farklı yerlerde ortaya çıkan örflerle değişmesinin caiz olmadığı, bu durumun örf ile nassı karşı karşıya getirdiği ve nass ile belirlenmiş bir hükme muhalefet edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁶ Buna göre veznî bir mal keylen eşit miktarda değiştirilse bile bu akit caiz değildir.⁶⁷ Hanefi metinlerinin büyük çoğunda bu kapsam sadece hakkında nass olan mallarla ilgili görülse de⁶⁸ bazı müellifler hakkında nass olmasa da Hz. Peygamber dönemindeki hicaz örfünde veznî ya da keylî vb. olduğu bilinen diğer mallarda da durumun böyle olduğunu kabul etmiştir.⁶⁹

Hanbelilerin görüşü de Hanefilerdeki bu ikinci görüş gibi olup, onlara göre Hz. Peygamber'in veznî ya da keylî olduğuna açıkça işaret ettiği mallar ebediyen veznî olarak kaldığı gibi onun zamanındaki örfte (Hicaz örfü) türü belirlenmiş mallar da bu şekildedir.⁷⁰ Hanbeli müellif Ferrâ (ö. 458/1066) tüm dünyada ve tüm zamanlarda veznî malların değişiminde veznin; keylî malların değişiminde ise keylînin esas alınacağı ve aksi durumda yapılan işlemlerde faiz olacağını belirtir.⁷¹

64 Bu hususta bkz. Çilingir, "Hanefi mezhebine göre ribevî mallarda ebediyen veznîlik ve keylîlik meselesi", 71-73.

65 Kudurî, Muhtasar, 87.

66 Merginânî, *Hidaye* 3: 62., Şilbi, *Haşiye*, 4: 88.

67 Hanbeli mezhebi de bu görüştedir, bkz. İbn Kudame, *el-Muğnî*, 6: 181.

68 Merginânî, *Hidaye*, 7: 15, Kudurî'nin (ö. 428/1037) eserinde ve bu eserin şerhine söz konusu hususunu açıkça ifade etmektedir. Meydâni, *Lûbab*, 2: 39.

69 Bazı metinlerde hakkında bilgi olmayan malların durumundan bahsedilmez. Bkz Merginânî, *Hidaye* ve İbn Hüمام, *Fethu'l-kadir*, 7: 15. İbn Mâze ise kapsamı biraz genişletir ve hakkında Hz. Peygamber'den gelen bir nassı olmayan, fakat onun döneminde keylî ya da veznî olan malların ebediyen bu özelliklerini koruyacağı görüşünü ileri sürer. İbn Mâze el-Buhârî, *el-Muhiti Burhanî*, 6: 354.

Diğer yandan Ferrâ *et-Talika*'da bu konuyu işlerken Hanefi mezhebi metinlerinde rastlamadığımız bir rivayeti Ebu Hanife'nin görüşü olarak zikreder: "Biz bu konuda Hicaz örfüne bağlı kalmayız." 3: 231. Nitekim Hanefi mezhebinde kapsamı dar tutanların görüşünün daha yaygın olduğu görülmektedir.

70 Ferrâ *et-Ta'lika*, 3: 231.

71 Ferrâ, *et-Talika*, 3: 231. İbnü'n-Neccar da mekîlin kriterinin Medine örfü; mevzûnun kriterinin ise Mekke örfü olduğunu belirten hadisin esas alınacağını Mekke ve Medine örfünde olmayan şeylerde ise her yerin kendi örfünün esas alınacağını belirtir. *Şerhu'l-münteha*, 5: 152. Buna göre Mekke ve Medine de bilinen keylî malların veznî; veznî malların da keylî olarak işlem görmesine dair oluşan örfler geçersizdir.

Şafîî mezhebi de nassla belirlenen dışında nelerin veznî nelerin keylî olduğu hususunda hicaz örfüne bakar ve bunun dışındaki örfle bu hususta kural olarak itibar etmez. Bu malların dışındakilerde ise yerel örfle bakar. Ancak bu konuyla ilgili birçok detay hüküm vardır ve pek çok malın veznî olup olmadığı tartışmalıdır. Benzer özelliklerin Maliki mezhebi için de söz konusu olduğu söylenebilir.

Diğer yandan Ebu Yusuf'tan “an Ebi Yusuf” şeklinde rivayet edilip çok güçlü bir rivayet olmadığı ya da zaman zaman zayıf⁷² olduğu söylenen önemli bir görüş daha vardır. Görebildiğimiz kadarıyla ilk metinlerden Kudurî de sadece yukarıda belirttiğimiz mezhep görüşüne temas edilir. Ebu Yusuf'a atfedilen rivayet görebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Serahsî'de (ö. 483/1090) karşımıza çıkar.⁷³

Bu rivayete göre Ebu Yusuf özellikle faiz hadisinde belirtilen mallar da dahil genel olarak malların veznî, keylî ya da adedî olduğunu mutlak anlamda zamana ve mekâna göre değişen örfün belirleyeceğini söylemektedir.⁷⁴ Bu çok önemli görüş mezhepteki daha sonraları örfün esas alınmaya başlaması ile ilgili ortaya çıkan ciddi sorunlar için bir kurtuluş yolu olmuşa benzetmektedir.⁷⁵ Ona göre Hz. Peygamber de tümüyle kendi dönemindeki örfü esas alarak bu ayrımı yapmıştır. Bu malların ölçülme biçimlerinin örfle göre değişimi nassın ruhuna halel getirmemektedir.⁷⁶ Ebu Yusuf'un bu görüşüne göre insanlar mesela altını veznî olarak değil de keylî ya da adedî olarak alıp satmaya başlar ve bu şekilde örf oluşursa artık keylen ya da sayı olarak (*adeden*) eşit olduktan sonra veznî eşitliğe bakılmaz.⁷⁷

72 Nitekim bazı müellifler böyle düşünmektedir. Özellikle modern döneme gelindiğinde dört mezhebin ittifak ettiği ya da Hanefilerin ittifakla kabul ettiği bazı görüşlerin dışına çıkan uygulamalar Ebû Yusuf'un görüşünün zayıf olduğu vurgulanmakla birlikte başka çare bulunamadığı ve bu görüşün kabul edildiği belirtilmektedir. İbn Abidin'in, *Neşru'arf* risalesi büyük oranda bu hususlarla ilgilidir.

73 Bkz. Serahsî, *Mebcut*, 12: 142. Bu görüş özellikle modern dönemlere doğru özellikle parayla ilgili örfün değişimiyle ortaya çıkan sorunların çözümünde kendisine başvurulmuş kurtarıcı bir dayanak olmuş gibi görünmektedir. Çilingir, “Hanefî Mezhebine Göre Ribevî Mallarda Ebediyen Veznilik ve Keylilik Meselesi”, 73.

74 İbn Hüمام (ö. 861/1457) önce mezhebin bilinen görüşünü aktarır ve Ebu Yusuf'tan gelen bu rivayeti analiz eder, *Fethu'l-kadir*, 7: 14-15. Sonraki bazı alimler (mesela Timurtaş, *Tenviru'l-ebzar*) İbn Hüمام'ın Ebu Yusuf'un bu görüşünü benimsediğini ifade eder ki bu durumun onun görüşlerini tam olarak doğru yansıtmadığı söylenebilir. Mesela bkz. Meydani, *el-Lübâb*, 2: 39). Ayrıca o başka yerde Harezmi halkının ilkbahar buğdayını sonbahar buğdayı karşılığında veznen eşit olarak satma konusunda bir adet geliştirmiş olduklarını, ancak bunun caiz olmadığını belirtmektedir. İbn Hüمام, *Fethu'l-kadir*, 7: 15, 16.

75 Osmanlı Şeyhu'l-İslamî Sâdi Çelebi'nin (ö. 945/1539) *İnaye*'ye yazdığı *Haşiye*'de onun artık veznî olarak satılmasının mezhep görüşlerine aykırı olduğu ve bu örfün Ebu Yusuf'un görüşüne bağlı olarak gelişmiş olabileceği yorumunda bulunur. O şöyle der: “O halde zamanımızdaki oluşmuş örfle göre dirhemlerin sayı olarak karz verilmesi ve onun veznî olarak satılması Ebu Yusuf'tan gelen bu rivayete mebni olmalıdır.” Sâdi Çelebi, *Haşiye 'ale'l-İnaye*, 5: 283. Bu değişim adeta Hanefilerde misli malların, veznî keylî ve adedi mallar arasında değişebileceğiyle ilgili ilk kırılmalardan bir tanesini oluşturmuşa benzer ve literatürde çok tartışılmıştır. Ancak zamanla bu değişim özellikle Ebu Yusuf'tan gelen bir rivayet olarak kabul edilen görüşüne de atıfla daha sonraki dönemlerde standart bir hüküm haline gelmiş benzetmektedir.

76 Bk. İbn Hüمام, *Fethu'l-kadir*, 7: 14-15. Meydani, *el-Lübâb*, 2: 39.

77 Ebu Yusuf'tan yapılan bir nakile göre altını altınla keyl olarak eşit miktarda değiştirmek, eğer bu konuda örf oluşmuşsa caizdir. Ancak Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre insanlar örf haline getirirse bile bu işlemler bedellerin birbirine miktar olarak eşit olduğu bilinmeyeceği için caiz değildir. Zira bu değişimlerde şeri ölçü miktarınca bir fazlalık oluşma ihtimali ve kuşkusudur. Tıpkı bu malları götürü usulü değişimde olduğu gibi bu da

V. Bir Malın Vezni Olması ile İlgili Temel Hükümler

Genel olarak misli mallarla ilgili hükümlerin veznî ve keyli mallar için de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak veznî ve keyli mallara özgü başka bazı hükümler olduğu gibi⁷⁸ sadece veznî mallara has hükümler de oldukça fazladır. Özellikle altın ve gümüş, dirhem ve dinar⁷⁹ dışındaki diğer türev ve şekilleriyle birlikte veznî mallar içerisinde en önemli yeri işgal eder ve bu iki madenin ve bunların değişik var oluş şekillerinin bütün hükümleri oldukça geniş olup bu makalenin incelediği spesifik konunun dışındadır.⁸⁰

Burada veznîlikle ilgili incelenmesi gereken ve özellikle Hanefi ve Hanbeli fukahayı, faiz teorilerinin oluştuğu ilk günden itibaren en çok zorladığı görülen bir husus üzerine odaklanacağız. Makalemizin ana odak noktasını oluşturacağını düşündüğümüz bu konu özellikle Hanefi ve Hanbeli mezhebinde piyasadaki temel para birimi olan dirhem ve dinarla, diğer veznî malların özellikle vade faizi açısından “veznî”likte birleşmelerinin doğurduğu çok temel bir problemdir. Bu da piyasanın temel para birimleri karşılığı diğer veznî malların selem akdinde konu (müslem fih) olmasının nesîe faizi doğurması problemi ve selem kapısının neredeyse tamamen kapanmasına yol açabilecek bu büyük sorunun ilgili mezhepler tarafından nasıl çözümlenmeye çalışıldığıdır.

Bu meseleye giriş mahiyetinde ise veznîliğin mezheplerin faiz teorisinde durduğu yeri netleştirmek amacıyla veznî malların ribevî mal oluşuyla ilgili temel hususları ele alacağız. Bu da makalemizin diğer bir odak noktasıdır.

yasaktır. bkz. Merginani, *el-Hidâye*, 3: 62. *Bâberti*, *el-İnaye*.

78 Bunların dar anlamda mukadderattan olması ve iki kere tartılma meselesi bu mallarla ilgili en önemli hüküm farklarından olarak sürekli gündeme getirilir. Bkz. *Mecelle* md. 1175.

79 Fıkıhta sadece ve doğrudan *parayı* ifade eden bir kelime olmadığı söylenebilir. Örfte ve lügatte bir malın kıymeti ve bahası anlamına kullanılan ve para kavramına çok yaklaşan “semen” kelimesi, bu haliyle şeri anlamından daha geniştir. Şeri anlamıyla semen oluş özel bir şekilde para olarak basımla ilgilidir ve bu durumda başka bir şeye isim olamaz ve para anlamına gelir. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 221, 1340, 2303. Nakd ve nakdeyn kelimesi de altının ve gümüşün sadece para olarak basılmış şeklini değil diğer şekillerini de kapsar. Ancak bağlamına göre sadece parayı ifade etmek için de kullanılır.

80 Altının değişik var oluş şekillerini ve bazı temel problemlerini şöyle özetleyebiliriz: Madenden çıkarılıp henüz işlenmemiş altın ve gümüşe *tibr*; madrub olmayan haline *nukra*; kap, süs eşyası vb. şekilde işlenmişine *masûğ*; dirhem ve dinar şeklinde para olarak basılmışına da *madrub* (para olarak basılmış) denilir. Bkz. Ali Haydar, *Dürerü'l-Hukkâm*, 2303 1340). Altın ve gümüşün değişik şekillerinin hükmü ile ilgili burada ele alamayacağımız bazı başlıklar şunlardır: A. Altın ve gümüşün dirhem ve dinar şeklinde basılmış (*madrub/meskuk*) olmayan halleri (*tibr*, *nukra*, *masuğ*) örfteki nakit yani (para) anlamını nasıl ve hangi şartlarda karşılar ve ne zaman *uruz* hükmünde olur? (bkz. *Mecelle* Md. 1349). B. Altın ve gümüşün her şekli veznî midir? C. Fels de madrup altın ve gümüş gibi semen hükmünü alır mı? D. Altın ve gümüşün hangi şekilleri şirket akitlerinde şirket sermayesi olabilirler? (Sığnaki, *en-Nihaye*, 21: 141. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 2303-2304). E. Mağşuş dirhem ve dinarın hükmü nedir, veznîliğini ve misliliğini korur mu? Ona katılan alayımın hangi oranı dirhem ve dinarın bilinen hükümlerini değiştirir? F. Dirhem ve dinar dışındaki *tibr*, *masuğ* vb. şekillerinde altın ve gümüş seleme konu (sermaye değil) olabilir mi? (bkz. Kâsâni, *Bedai'us-sana'i*, 5: 212); G. Süs eşyası vb. şekillerinde, itlafı ya da gasbı halinde ustalık değerinin ilave edilip edilemeyeceği (mesela bkz. İbn Kudame, *el-Muğnî*, 6: 60; Kâdı Abdulvehhab, *el-işraf*, 2: 527.) Ayrıca Bkz. Sığnaki, *en-Nihaye*, 21: 141-142; Kasani, *Bedai'us-sana'i*, 5: 186 Bu makalenin boyutlarını aşmamak için bu ve konuyla ilgili diğer pek çok meseleye temas etme imkanımız yoktur.

A. Veznîliğin Mezheplerin Faiz Teorileri İçindeki Yeri

Bir malın veznî ya keylî oluşunun en önemli sonuçlarının faiz konusuyla ilgili olduğu söylenebilir. Burada mezheplerin faizin illeti konusundaki teorilerini ve bunun özellikle veznî mallar açısından sonuçlarını ele alacağız. Bilindiği gibi peşin alışverişlerde ortaya çıkabilen faize *fazlalık faizi (ribe'l-fadl)*, vadeli alışverişlerde ortaya çıkabilen faize de *veresiye/vade faizi (ribe'n-nesâ)* denilmiştir.⁸¹

Faiz konusunda aralarındaki bazı farkları göz ardı edersek başlıca iki grup teori vardır. Bunların ilki Hanefi ve Hanbeli mezheplerine aittir ve ribe'l-fadl konusunda bu iki teori aynı olsa da Hanbeliler -Hanefilerden farklı olarak- ribe'n-nesâ'nın fazlalık faizinde olduğu gibi sadece veznî ve keylîlerde söz konusu olduğu görüşündedir.⁸² Diğer ikisi de birbirine benn zeyen teorilerle Malikilik ve Şafiliğe aittir.

Öncelikle faizin kural olarak yukarıda ele aldığımız dört çeşit misli malda gerçekleşebileceği dikkate alınmalıdır. Hanefi mezhebi ve Hanbelilikteki esas alınan görüşe göre fazlalık faizinin illeti “keylî veya veznî grubuna giren aynı cins iki malın değişiminin -vezn ya da keyl olarak- eşit miktarlarda yapılmaması”dır. Mesela bakır veznî bir mal olduğundan kendi cinsinden bir mal ile yani başka bir bakırla değişiminde vezn olarak eşitlik (ve peşinlik) şartı aranır. Bundan dolayı klasik metinlerde fazlalık faizinin illeti olarak “kadr ma'al cins” yani “şeri miktarları olan, veznî ve keylî malların aynı cinsiyle değişimi” ifadesi kullanılır.⁸³ Yukarıda izah ettiğimiz gibi keyl ve vezn, şeri ölçü ve “miktar belirleyici” olduğu için, fazlalık faizi sadece bu mallarda cereyan eder. Ancak bu mallarda eşitlik mesela veznî mallarda, sadece ağırlık yani tartı bakımından olmalıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi iki ayrı veznî mal bir satım akdinde tartılmayıp hacim ölçüğü ile eşitlenirse veznîliği ve miktarı esas alan bu mezheplere göre eşitlik gerçekleşmemiştir ve işlem faizli olur. Zira veznî mallarda eşitlik sadece şeri ölçüler ile tartma yoluyla tespit edilebilir.

Hanefilerde vade faizi, misli malların dört türünü de kapsayabilir.⁸⁴ Hanbelilerde ise sadece veznî ve keylî mallarda vade faizi söz konusudur. İki mezhebin faiz teorileri arasındaki

81 Bu iki faiz türünün açık bir şekilde tanıtımı için bkz. Semerkendî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2: 25.

82 Bizim ana konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için bu noktada ikincil kaynakları kullandık. Buna göre, Sami Hasen Hammûd, İslami finans alanında kurucu metinlerden biri olan, Sami Hasen Hammûd, *Tatvirü'l-a'mâlîl-masrifiyyede* İmamiyye ve Zeydiyye mezheplerinin de bu görüşü benimsediğini söylemektedir (168). Onun bu konuda atıf yaptığı kaynaklar şunlardır: İmamiyye ile ilgili, Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *Kitabu'l-hilaf fi'l-fikh*, 523; Zeydiyye ile ilgili olarak Ahmet b. Yahya el-Murtaza, *el-Bahru'z-zehhâr*, 3: 333'ü kaynak göstermiştir. Ancak bu, tüm detaylarda bu dört mezhebin aynı düşündüğü anlamına gelmemektedir. İlerde ele alacağımız gibi Hanbelilerin görüşü dahi bazı hususlarda Hanefilerden ayrılmaktadır.

83 Bkz. Semerkendî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2: 25; Mergünâni, *Hidaye*, 3: 61; İbn Müflih-Merdâvi, *el-Furû ve Tashihu'l-furû*, 6: 292.

84 Hanefi mezhebinde bazı istisnai durumlarda mütekarib olmadığı için kıyemî olan bazı adedi ve zer'î malları içine alacak şekilde nesa faizinin kapsamı genişletilmiştir. Mesela hayvanlar gibi aralarında sadece cins birliği olan kıyemî, adedi mallar selem akdinde vadeli değişiminin nesâ faizine söz konusu olacağı kabul edilmiştir. Bu husus, cins birliğinin tek başına sadece misli olan mallara değil bunun dışında bazı kıyemî mallara da sıçraması demektir. (bkz. Kâsânî, *Bedai'ûs-sanaî*, 5: 187. Bu husus Hanefilerin, faiz teorilerinin dışına çıktıkları şeklinde yorumlanabilir.

başlıca fark budur.⁸⁵ Buna göre her iki mezhepte de fazlalık faizinin iki şartından biri oluştuğunda vade faizi meydana gelir.⁸⁶ Mesela yukarıdaki örnekte veznî olan bir mal, farklı cinsteki veznî bir mal ile, yani arada cins birliği olmayan ama *kadr* yani veznîlik birliği olan bir mal ile peşin olmadan değiştiriliyorsa vade faizi söz konusu olur. Yine adedi bir mal mesela ceviz kendi cinsi ile değiştiriliyorsa mallar arasında cins birliği olduğu halde *kadr* yani *vezn ve keyl*den ibaret olan şeri miktar birliği olamayacağı için Hanefilerde sadece vade faizi söz konusu olabilir. Bunun için değiştirilen mallar arasında eşitliğe bakılmaz ama peşinlik şartı vardır.

Şafii mezhebi ise, altın ve gümüşte yani iki nakit türünde illetinin, *cevherü'n-nakdiyye*, mahallinin ise *cins birliği* olduğunu ifade eder.⁸⁷ Hadiste sayılan diğer dört maddede ise gıda maddesi cinsinden olmayı illet kabul etmiştir.⁸⁸ Keylîlik ve veznîlik ise faizin illeti değil, gereken durumlarda faizli mallar arasında eşitliği oluşturmanın aracıdır.⁸⁹

Şafiilerde ribânın gerçekleşmesiyle ilgili hükümler ve nelerin veznî; nelerin ise veznî olmadığı hususları da oldukça tartışmalı ve detaylıdır.⁹⁰ Şafiilerde ancak değişimi yapılan iki mal da ribevî; faiz illetleri aynı ve iki mal da aynı cinsten ise faiz söz konusu olabilir.⁹¹ Mesela, altın ile altının satım akdi yoluyla değişiminde ve buğdayla buğdayın değişiminde böyledir. Bu durumda Şafiilere göre ribânın üç hükmü de söz konusu olduğundan malların eşitliğine, peşinliğe (hulul) ve aynı mecliste malların kabzedilmesine riayet etmek zorunludur. Eğer ribâ illetleri aynı olup cinsler farklı ise mesela buğday karşılığı arpa, altın karşılığında gümüş değiştiriliyorsa bu mübadelede eşitlik ve peşinlik (hulul) şartı aranmayıp aynı mecliste tekabuz aranır.⁹²

Eğer alım satım vb. işlemlere konu olan iki mal ayrı ayrı illetler sebebiyle ribevî mal olmuşlarsa miktar eşitliği, peşinlik ve akit meclisinde kabzdan hiçbiri şart değildir. Mesela

85 Bkz. İbnu'n-neccar, *Şerhu'l-Müntehâ*, 5: 154.

86 Kasâni, *el-Bedai*, 5: 214.

87 *Cevherü'n-nakdiyye*'den kasıt altın ve gümüşün yaratılış özellikleri ve tabiatları gereği para olması ve para denilince akla bu iki nakdin gelmesidir. Cüveyni, *Nihayetü'l-matlab*, 5: 95; Nevevi, *er-Ravza*, 3: 380.

88 Cüveyni (ö. 478/1085), gıda maddesi cinsinden olmayı bazen "mat'um", bazen me'kul olma; bazen de taam (tu'm) cinsinden olma gibi ifadelerle belirtilir. O, illetin böyle olmasıyla birlikte illetin mahallinin yani ortaya çıktığı yerin cins birliği olduğunu belirterek illet ile mahalli birbirinden ayırır. *Nihayetü'l-matlab*, 5: 95.

89 Yukarıda da bahsedildiği gibi Şafilikte Hz. Peygamber dönemindeki vezn ve keyl altına girmeyen maddelerde de faiz gerçekleşebilir. Semerkandî (ö. 539/1144), Şafii mezhebi ile aradaki farkların en önemlilerinden birinin şu hususta olduğunu belirtir: "Fazlalık faizi konusunda aramızdaki ihtilafın sonucu şudur: mat'um olup şeri mi'yar altına girmeyen (gayri mukadder) bir şeyin, mesela, bir avuç arpa ile iki avuç arpanın; bir ayva ile iki ayvanın vb. değişimi Hanefilerde göre göre "kadr" oluşmadığı için caiz iken, Şafii'ye göre ta'm oluş ortak illetinde buluştukları için caiz değildir." Semerkandî, *Tuhfetu'l fukahâ*, 2: 26.

90 Şafiilerde pek çok malın keyli ya da veznî olduğu konusunda tartışma olduğu söylenebilir. Bu yüzden bunların detayına girmiyoruz. Bkz. Nevevi, *er-Ravza*, 3: 383-385, 393-395.

91 Bunların dışında değişimi ya da alışverişi yapılan malların cinsleri aynı olsa bile ribevî olmayan iki malın, ya da sadece biri ribevî olan iki malın değişimi istenildiği gibi yapılabilir. İki malın cinsi aynı olsun farklı olsun bu değişmez.

92 Nevevi, *er-Ravza*, 3: 380.

iki nakit türünden birinin sermaye, buğdayın ise selem konusu olduğu bir selem akdi böyledir. Yine buğdayın konu altın ya da gümüşün sermaye olması şeklindeki bir selem akdi caiz olduğu gibi buğdayın altın ya da gümüş karşılığında değişimi de peşin/nakden olabileceği gibi nesîeten/vadeli olarak söz konusu olabilir.

Yukarıdaki seçenekler arasında temasülün gerekli olduğu yerlerde mümaseletin sağlanacağı şeri ölçü vezn ve keyldir. Mevzun olan malların eşitliğinin keyl üzerinden sağlanması caiz değildir. Şafiilerde nasslarda belirlenen altın ve gümüş veznî; buğday, arpa, kuru hurma, tuz vb. keyldir. Yukarıda belirttiğimiz gibi nelerin veznî nelerin keylî olduğu hususunda Şafiiler hicaz örfüne bakar ve bunun dışındaki örflere bu hususta kural olarak itibar etmez.

Hanefî ve Hanbelî doktrinleriyle Şafîî mezhebinin faizin illeti ile ilgili teorilerini karşılaştırsak mesele biraz daha netleşebilir. Mesela gıda maddesi olmayan bir şeyin mesela bir yığın⁹³ kirecin iki yığın kireçle ya da bir demir yığınının iki *menn* demir ile değişimi Hanefî ve Hanbellere göre caiz değildir. Zira kireç örneğinde keylî olan bir mal kendi cinsiyle değiştirilmektedir ki bu fazlalık faizi olur. Şafiilere göre ise bu işlem caizdir zira kireçte illet yani gıda maddesi olma özelliği yoktur. Bu örnekte kireç yerine demiri koyduğumuzda aynı şekilde bu Hanefî-Hanbelî teoriye göre caiz değildir, zira cins ve vezn birliği olduğu için fazlalık faizi söz konusudur. Şafiilere göre ise bu caizdir, zira demirde gerek semen olma⁹⁴ gerekse *tu'm* (*yenilen gıda maddesi olma*) illeti de gerçekleşmemiştir. Ancak, bir yığın pirinç iki yığın pirinçle değiştiriliyorsa Hanefî-Hanbelî teoride fazlalık faizinin illeti burada geçerlidir, zira veznî bir mal kendi cinsiyle veznen eşit olmadan değiştirilmektedir. Şafiilere göre de bu işlem caiz değildir. Zira burada gıda maddesi olma ve veznen eşit olmama hususları ikisi birden söz konusudur ve mallar arasında eşitlik yoktur.⁹⁵

Malikiler ise benzer şekilde altın ve gümüşün illeti hususunda farklı ya da benzer ifadelerle yaklaşık olarak aynı şeyi söylemeye çalışır. *el-İşraf*'da nakitlerin (*nukûd*)⁹⁶ semen olması ve itlaf edilen malların kıymetinin bunlarla hesaplanması illet gösterilerek bu illetin müteaddî olmadığı/kâsır olduğu belirtilir.⁹⁷ Başka ifadelerde nakitler de (*nukûd*) semen olma özelliğinin baskın olmasını⁹⁸ ya da mutlak anlam semen olmasını; diğer dört türde ise saklanabilir gıda maddesi (*iktıyad* ve *iddihar*)⁹⁹ olmayı faizin illeti olarak görürler. Buna

93 Yığını *kafiz* kelimesinin çevirisi olarak kullandık. Kafizin özelliği miktarı bilinmeyen bir buğday yığını gibi mallardır.

94 Zaten semeniyet illeti onlara göre sadece altın ve gümüşte olup başka bir maddeye taşınmaz.

95 Yine aralarında ittifak ettikleri hususlardan biri de şudur: iki *menn* safran ile bir miktar safranın, iki *menn* şeker ile bir miktar şekerin değişimi de aynı sebeplerle caiz değildir. Zira bu hüküm Hanefîlerde illetin *cins ve vezn* olması, Şafiilerde ise *ta'm* illetinin ve *cins* mahallinin bulunması sebebiyle böyledir. Semerkandî, *Tuhfetü'l fukahâ*, 2: 26; Zeylaî, *Tebyinu'l-hakâik*, 4: 85.

96 *Nukûddan* kasıt mutlak anlamda altın ve gümüştür, yani ister ustalıkla işlenmiş olsun isten para olarak basılmış olsun.

97 Kadı Abdulvehhab, *el-İşraf*, 2: 531.

98 Eğer nakitlerde *semeniyet ya da mutlak semeniyet*, vasfına bakmadan pazarda kullanılmasını esas alırsak felsler bu kapsama girer. Ancak *semeniyetin baskın olması* özelliğini esas alırsak felsler buraya girmez. Yine de bu konuda mezhep içerisinde tam bir görüş birliği yoktur denilebilir. Bkz. İbn Hacib, *et-Tavdih*, 5: 254.

99 Daha geniş bir tanımla *iktıyat*, hayatta kalmak için yenilmesi gereken şeyler; *iddihar* ise bunlardan ihtiyacı vaktine

göre sadece bu maddeler arasındaki değişimlerin malın türüne göre veznen ya da keylen eşit olması şartı aranır. Nesa faizi açısından Malikilerin görüşü Şafililerin görüşüyle hemen hemen aynı olduğu için Şafî mezhebi için söylediklerimiz Maliki mezhebi için de geçerlidir.¹⁰⁰ Şöyle ki Malikilerde nesâ faizinin ortaya çıkması için malın ribevi olması gerekmemekte, ribevi olmayan yani saklanabilir gıda maddesi olsun ya da olmasın, sadece gıda maddesi olması yeterli görülmüştür.¹⁰¹ Ancak bunun için tabii ki gıda maddelerinin farklı cinslerde olması gerekir. Yoksa hem fazlalık hem de nesâ faizi ortaya çıkabilir. Bu anlamda Şafî ve Maliki mezhebinde nesâ faizi açısından veznilik ve keyliliğin önemi ikinci planda kalmaktadır. Şöyle ki, yukarıda saydığımız şartlarda Şafî ve Malikilerde aynı cins ribevi malın değişimde veznen ya da keylen eşitlik sağlanmalıdır. Nesa faizi açısından vezn ve keyl önemini büyük ölçüde yitirmektedir.

Dolayısıyla veznî ve keyli kavramlarının önemi ve hükümlerinin bu iki mezhepte daha dar olduğu söylenebilir. Ancak konumuz açısından önemli olan husus tüm mezheplerin faize konu olabilecek (ribevî) malların birbiriyle değişiminin *eşit miktarda (mislen bi mislin)* olması kabul edilmiş ve bu eşitliğin tüm mezheplerin ittifak ettiği nokta olarak *vezn ya da keyl* ile sağlanacağı belirtilmiştir.¹⁰²

B. Altın ve Gümüşün Selem Akdinde Sermaye Olması

Altın ve gümüşün veznî oluşunun en önemli ve kompleks hükümlerinden biri başta altın ve gümüş (*nakdeyn*) olmak üzere bu iki madenin şeri ölçü altına giren tüm şekillerinin¹⁰³ karşılığında, başka bir veznî malın vadeli satışı ya da selem akdine konu (*müslem fih*) olması hususudur. Özellikle Hanefiler ve Hanbelilerin faiz teorisi gereği bu işlemin caiz olması gerekirken, bu durum piyasada büyük zorluklar doğuracak ve insanların bu işleme olan toplu ihtiyacı (hâceti) karşılanmamış, selem kapısı büyük ölçüde kapanmış olacaktır. İlginç bir şekilde bu iki mezhep kendi faiz teorilerini piyasadaki bu genel ihtiyacı karşılayacak şekilde yenilemiş ya da yorumlamıştır. Burada söz konusu mezheplerin faizin illeti ile ilgili teorilerini değiştirmeden bu işleme cevaz verme arayışları ve bu esnada yaşadıkları zorluklar incelenecektir.

kadar tehir edilebilenler demektir. Bu anlamda iktiyat, Şafililerdeki yenilen maddeler illeti ile aynı görülebilir. 'İlîş, *Minahu'l-celil*, 5: 3. Malikilerde altın ve gümüşte illetin *semeniyyet* olduğunu ve bu illetin kasır olduğunu ya da nassın muallel olmadığını kabul eden görüşler olduğu bilindiğinden Şafililerle ister fazlalık ister nesâ faizinde faizin illeti konusunda neredeyse fark kalmamış olur. Ahmed el-Mencûr, *Şerhu'l-menhec*, 1: 323.

100 Bkz. Kadi Abdulvehhab, *İşraf*, 2: 533. Vâilî, *Buğyetül muktasid*, 12: 6712.

101 Bkz. İbn Hacib, *et-Tavdih*, 5: 253.

102 Hanefiler sadece nesâ faizi açısından fertleri birbirine yakın adedi ve zer'i malları da ribevi kabul etmiştir. Dolayısıyla bu mallarda fazlalık faizi söz konusu olmadığından veznilik ya da keyliliğin bunlar açısından bir önemi yoktur. Hanbelilere göre de zaten bu iki mal türü yani adedi ve zeri mallar ribevî değildir. Şafililer ve Malikiler açısından ise her iki mezhebinin ribevi kabul ettiği veznî malların birbiriyle değişiminde vezn açısından eşitlik arandığı için veznilik önemlidir.

103 Şeri ölçü altına girmeyenlerin hükmü faiz açısından ileride ele alınacaktır.

Selemin özelliği dolayısıyla, akde konu olan malın (*müslem fih*) vadeli olarak verilmesi veresiye faizinin ortaya çıkmasını gündeme getirir. Selemde biri satış bedeli (*sermaye, re'sül-mal*), diğeri ise selem konusu olan iki veznî malın değişimi caiz olmamalıdır. Bu yüzden mesela peşin sermaye olarak verilecek demir karşılığında pamuk; yine mesela zeytinyağı karşılığında peynir almak üzere selem akdi yapılması, veresiye faizi sebebiyle caiz değildir.¹⁰⁴ Zira bu mallar arasında cins birliği olmasa da miktar'da (*kadr*) yani veznî olma noktasında birlik vardır.

Veznî malların en önemli iki tipi olan ve özellikle de para olarak kullanılan altın (*dinar*) ve gümüşün (*dirhem*) bilhassa Hanefi ve Hanbeli doktrininde, yukarıda da izah ettiğimiz üzere, diğer veznî mallardan biriyle vadeli değişiminde mesela altın verip selem akdine konu veznî bir mal (mesela bakır) sipariş edildiğinde, faizle ilgili ilkeler gereği burada vade faizi söz konusu olmaktadır.¹⁰⁵ Bu sorunu doğuran husus yukarıda da temas edildiği üzere bu iki mezhepte *veznîliğin* faiz illeti görülmesi dolayısıyla, özellikle piyasadaki temel para birimleri olan dirhem ve dinarın diğer veznî mallarla aralarında kadr birliği olması sebebiyle aynı kategoride buluşmasıdır. Mesela pamuk verip, yağ almakta olduğu gibi bir satım akdinde bedellerin ikisi de veznî ise faizle ilgili kural gereği değişimin peşin yapılması gerekecektir. Bu durum günlük hayatta birçok alışverişi faizli işlem haline getirecek ve ayrıca veznî mallarda selem yapmak oldukça zorlaşacak, hatta selem kapısı kapanacaktır.¹⁰⁶

Bu sebeple özellikle Hanefiler ve Hanbeliler böyle büyük bir zorluktan kurtulmak için altın ve gümüşün diğer veznî mallardan farklı olduğu temeline dayanan bazı çıkış yolları ve gerekçeler üretmek için büyük çaba harcamış görünmektedir. Burada bu gerekçeler ortaya konulacak ve bunların ikna ediciliği analiz edilecektir.

Hanefilerin bu konuda çözüm olarak getirdiği bir teoriye göre altın ve gümüş özellikle muâvaza akitlerinde diğer veznî malların aksine tayin ile taayyün etmez.¹⁰⁷ Ayrıca semen/para niteliğinde olması sebebiyle de *içerik ve öz* olarak diğer veznî mallardan farklılaşır. “Tayin ile taayyün etmek” özellikle Hanefilerin kullandığı teknik bir kriterdir. Buna göre kıyemî mallar fert olarak (tayin edilip ayn haline gelerek) alınır satılır ve bir semenin bedeli olduğu için *müsemmen* olarak nitelenir. Mislî bir malı da tayin etmeden satmak mümkün ve yaygın iken tayin edilerek satımı da mümkündür. Ancak para niteliğindeki dirhem ve dinarları *tarafklar tayin etseler* bile bunlar ayn haline gelmeyip borçlunun zimmetinde deyn olarak

104 Bu Hanefi kaynakların görebildiğimiz kadarıyla ittifak ettiği bir husustur. Misal olarak bk. İbn Hümam, *Fethu'l-kadır*, 7: 13-14.

105 Yukarıda belirttiğimiz gibi Ebu Hanife ve İmam Ebu Yusuf'un görüşüne göre felsler adedi olduğu için özellikle veznî mallarla yapılan selem gibi vadeli işlemlerde dirhem ve dinarla ilgili sorunlar kural olarak felste karşımıza çıkmaz. Zira bu durumda mallar arasında *kadr* birliği yani vezn ve da keyl hususunda aynı türden olma özelliği yoktur.

106 İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6: 386; bkz. İbn Hümam, *Fethu'l-kadır*, 7: 14.

107 Hanefiler açısından özellikle muâvaza akitlerinde semenin tayin ile taayyün etmeyeceği meşhur bir kuraldır. Bu Hanefi mezhebinde para (*semen*) olmanın bir özelliği gibidir. Bkz. *Mecelle* Md. 243. Bilindiği gibi ister kıyemî ister mislî olsun diğer eşyalar tayin ile taayyün eder. Ayrıca bkz. Kâsânî, *el-Bedâi*, 5: 186. Malikiler de bu konuda Hanefilere benzer düşünür. Ancak bazı ilave detaylar söz konusudur. bkz. (Karâfi, *el-Furûk*, 3: 258).

kalmaya devam eder ve alacaklının hakkı da zimmetteki bu deyn üzerinde kurulu olmayı sürdürür. Deyn sadece ödeme vaktinde satıcı hangi dirhem-dinar fertleriyle ödemede bulunursa o zaman belirli/ayn hale gelir. Ayrıca alıcı mesela ‘Borcumu bu parayla ödeyeceğim’ deyip hemen sonra o para bir şekilde helak olsa bu paranın akitle ilgisi olmadığı, borç yalnızca zimmette sabit olduğundan kural olarak helak olmaz. Zira ancak dış dünyada belirlenmiş şeyler (*ayn*) helak olabilir.

Görüldüğü üzere bu gerekçenin ilk önermesi altın ve gümüşün para olması sebebiyle fıkhi hükümler açısından sürekli semen olması diğer veznî malların ise onlara karşılık olduğunda sürekli müsemmen olmasıdır. Bütün bu gerekçeler altın ve gümüş ile diğer veznî malları birbirinden ayırma gayesiyle yapılmaktadır.

Diğer bir gerekçe de öncekinin ilk önermeleriyle başlar. Buna göre özellikle muâvaza akitlerinde altın ya da gümüş *semen*; diğer veznî mallar ise *müsemmen* yani semene karşılık gelen, semeni belirlenen şeydir.¹⁰⁸ Başka bir deyişle, selem akdi gibi, bir bedelin peşin; diğerinin veresiye olduğu akitler açısından, *mevzûnat* teriminden kasıt dirhem ve dinar dışındaki veznî mallardır. Buna göre veznîler semen ve müsemmen diye iki gruba ayrılarak adeta veznî mallar kendi içinde ikiye bölünmektedir. Bu görüşü temellendirmek üzere de faizin illetinin mutlak anlamda kadr (burada veznîlik) birliği olmadığı, faizin illetindeki kadr birliğinin sadece *her açıdan aynı tür ve sifata sahip mallar arasındaki kadr birliği* olduğudur.

Bu gerekçede bedellerin biri peşin diğerinin veresiye olduğu akitler açısından altın ve gümüşün, veznî mallar içinde ayrı bir kategori olduğu ifade edilerek¹⁰⁹ konu çözümlenmek istenmiştir. Bu, mevzun malları ikiye bölme çabasıdır. Zira “*altın ve gümüş ile diğer veznî mallar her açıdan aynı tür ve sifata sahip mallar olmadıkları için veznî mallar iki gruptur ve faiz sadece her bir grubun kendi içinde söz konusu olabilir. Bu çözüm de bir öncekine benzer şekilde oldukça teknik olmakla birlikte tek başına ikna edici olmaktan uzak görülmektedir. Zira Hanefi ve Hanbelilerin faiz teorisi umumi ve mutlak anlamda veznîliği illet olarak görmektedir. İlet tespitinde baştan bu hususlar temellendirilmez.*

Diğer bir gerekçeye göre insanların genel ihtiyacı (hâcet) da böyle bir ayrımı yapmayı gerektirir ki, bazı Hanefilere göre bu hacet sebebiyle altın ve gümüşün veznî mallarla veresiye olarak değişimine bu konuda icmâ bulunduğu için cevaz verildiği belirtilmiştir.¹¹⁰ Böyle bir durum yani illet faizi gerektirirken burada faiz bulunmadığını ileri sürmek, aslında usul-i fıkıh açısından getirilen bir çözümdür. Bu çözümde gerçekte söylenmeye çalışılan şey, burada illetin icmâyâ dayanarak tahsisinin¹¹¹ söz konusu olduğudur.¹¹² İletin tahsisini kabul edenler bunun umurun tahsisi gibi bir özellikte olduğu ve meşru bulunduğunu ifade ederek

108 Bkz. İbn Mâze el-Buhârî, *el-Muhitu'l-Burhani*, 7: 75.

109 İbn Hümmam, *Fethu'l-kadir*, 7: 72.

110 Mesela İbn Hümmam böyledir. Bk. *Fethul kadir*, 7: 13.

111 bk. Cessâs, *el-Fusul fi'l-usûl*, 4: 247, 256.

112 Cessâs illetin Hanefi fıkıhında başka alanlarda ve farklı gerekçelerle tahsis edildiğini öne sürerek buna birçok örnek verir. Cessas, *el-Fusul fi'l-usul*, 4: 246-249.

bu konuda yapılan diğer yorumlara girmeye gerek olmadan konuyu illetin tahsis edilebileceği prensibiyle çözümlenmeye çalışır. İletin tahsisi konusu Hanefi mezhebi ve diğer mezhepler arasında tartışmalı bir usul konusudur. Bu konuda Hanefi usulcüler ikiye ayrılır. Kerhî (ö. 340/952), Cessâs (ö. 370/981), Ebu Zeyd ed-Debusi (ö. 430/1039) ve Irak Hanefi ekolünün çoğunluğu mustanbat illetin tahsisini kabul eder. Semerkand ve Buhara ekolü ise bunu kural olarak reddeder. Mutezilenin de görüşü böyle olduğu gibi, Maliki mezhebi ve Ahmet b. Hanbel'in görüşünün de böyle olduğu belirtilir.¹¹³ Ancak Hanefi çevrelerde illetin tahsisi belirli bir dönemden sonra dönüşen mezhepte, Mutezile simgesi taşıyan bir görüş olmasının da etkisiyle, inceleyebildiğimiz kadarıyla sonraki kaynakların büyük çoğunluğu açısından kabul edilmemiştir.

İletin tahsisini kabul eden Hanefilere göre; faizin illeti bu işlemin caiz olmamasını gerektirirken, ele aldığımız konu açısından illet adeta umumun tahsis edilmesi gibi tahsis edilir ve faizin illeti teorisi işlevini bu noktada yitirir. İletin tahsisini kabul etmeyenlere göre ise illetin işlevini görmediği bir husus var ise illet olarak gösterilen vasıf illet olma özelliğini yitirmiştir.¹¹⁴

Diğer bir yorum ise ulaşabildiğimiz kadar ilk olarak Mergınanî (ö. 593/1197) tarafından ifade edilmiştir. Mergınanî yukarıda ifade edilen *meşrulaştırıcı* gerekçeleri farklı bir dille özetleyerek meseleyi *ribâ şüphesi* terimini merkeze alarak izah eder. Buna göre söz konusu işlemde doğası gereği *ribâ şüphesi* vardır. Zira yukarıda ele aldığımız bazı hususlar bu işlemi en azından kuşku bir işlem haline getirir. Mergınanî yukarıda ifade ettiğimiz bazı gerekçeleri bir araya getirerek kendine has bir görüş geliştirir. Ona göre bu işlemde bedellerdeki cins, kadr ve nakd oluşa bakarsak bunların bir açıdan ribevî mal olduğunu, mali değer noktasında bir fazlalığı gerektirdiğini görürüz ki bu *ribâ şüphesidir*. Ribâ şüphesi ise hakiki anlamdaki ribâ gibi, işleme manidir. O devamında yukarıda saydığımız gerekçelerin çoğunu¹¹⁵ bir araya getirerek bu işlemdeki ribâ şüphesinin artık ribâ şüphesinin şüphesi olduğunu ve artık bu tür bir şüphenin dikkate alınmayacağını belirtir.¹¹⁶

Hanefilerin bu hususta kullandığı en yaygın argümanlardan biri de altın ve gümüş ile diğer veznilerin tartıldıkları terazi ve bunlarda kullanılan ağırlık birimlerinin birbirinden farklı oluşudur. Keylî malların hacim ölçekleri arasında bu derece bir fark olmaması da bu argümanı desteklemek ve keylî ile veznî malların birbirine her açıdan benzemediğini temellendirmek için kullanılmıştır. Buradaki temel önerme şudur: dirhem ve dinarın tartıldığı teraziler hassas ve ağırlık birimleri de oldukça hafif olmasına rağmen, diğer veznî malların daha büyük ve daha az hassas ağırlık birimleri ve terazilerle tartıldığıdır. Hanefilerin iddiası altın ve gümüşün *sanca* ve *miskal* gibi küçük ya da oldukça küçük ağırlık birimleriyle

113 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrar*, 4: 32.

114 Semâni, *Kavâtu'l-edille*, 2: 187.

115 Mesela illetin tahsisini gündeme getirmez.

116 Mergınanî, *Hidaye*. 3: 62.

ile tartılması; diğer veznî malların ise *menn*, *ritl* ve *kabban* gibi daha büyük ağırlık ölçüleri ile tartılması sebebiyle altın ve gümüşün diğer veznî mallardan farklılaştığıdır. Hanefilerin temel gayesinin yukarıdaki gerekçelerin çoğunda olduğu gibi altın ve gümüş niteliğindeki veznilerle diğerlerinin arasını bir şekilde ayırmak olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Bu iddiayı sorgulamak için şöyle bir yol takip etmemiz yerinde olur. Burada öncelikle Hanefi metinlerde iki tür ağırlık biriminin, yani büyük ağırlık birimleriyle küçük ağırlık birimlerinin arasında her zaman gerçekten dikkate değer büyük bir fark bulunup bulunmadığının incelenmesi gerekir. Buna göre öncelikle büyük ağırlık birimlerini metrik sistem üzerinden büyükten küçüğe doğru şöyle sıralayabiliriz.

1. Kabban (kapan): Kaynaklarda tam olarak bir miktar verilmese de bazı kaynaklarda insanların kendilerini tartabildiği¹¹⁷ bir terazi ya da ağırlık birimi olduğu ifade edildiğinden en azından 80-100 kg olmalıdır.
2. Kantar/kıntar, 31,78 kg olup bazı kaynaklarda 40,8 kg'dan, 81,6 kg'a (mennin yüz katı) kadar değişiklik göstermektedir.¹¹⁸
3. Menn (menâ ç. emnâ) 816 grama yani iki ritla karşılık gelir.¹¹⁹
4. Ritl ise yarım kilodan biraz daha az olup 408 gr'dır.¹²⁰
5. Ukiyye, ritlin 12'de birine eşittir, bu da 28,3 gram eder.¹²¹
6. Miskal: Halife Abdülmelik'in bastırduğu Müslümanlara özgü ilk altın sikkelerin (dinar/miskal) ağırlığının 4,25 gr. olduğu anlaşılmaktadır.¹²²
7. Sanca: Hanefi fıkıh kitaplarında altın ve gümüşün ağırlığının ölçüldüğü bir birim olduğu anlaşılan *Sanca*nın tam ağırlığını bilmemekle beraber miskalden de küçük bir ağırlık birimi olduğu anlaşılmaktadır.¹²³

117 Kabban'ın tam olarak ağırlığını tespit edemedik. Ancak daha çok tartı aleti olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İnsanların kendi ağırlıklarını tespit etmek için de kullanıldığına dair rivayetler ve buna zıt görüşler olmakla beraber en azından 80-100 kilogram arasında bir ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Aynî, *Binâye*, 10: 257.

118 Bkz. Cengiz Kallek, "Kantar", *DİA*, 24:317-320. Ağırlık ölçülerinin miktarlarının tespitinde ayrıca bir çalışma yapsak da bu konuda titiz incelemeler yapan Kallek'i esas aldık.

119 Cengiz Kallek, "Men", *DİA*, 29:105-107.

120 Ritl'in temel ağırlık ölçüsü olduğu söylenebilir. Fıkıh kitaplarındaki ritl ile Bağdat ritli kastedilir. Diğer ölçü birimleri gibi yer, zaman ve tartılan şeyin cinsine göre değişiklik gösterebilir. Cengiz Kallek, "Ritl", *DİA*, 35:52.

121 *Ukiyye*'nin değeri çoğunlukla ritlin on ikide birine eşit olmuştur. Cengiz Kallek, "Ukiyye", *DİA*, 42:67-70.

122 Yukarıdaki örnekte miskal menânın 180'de birine eşitti. Mena 180 miskal olduğuna göre dinar/miskal'in 4.25 gr olduğu söylenebilir. Halk arasında miskal ve dinar kelimeleri dönüşümlü bir şekilde kullanılmıştır. Kallek, "Men", *DİA*, 29:105-107.

123 Kaynaklarda *الصنجة* veya *الصنجة* şeklinde bazen bir ağırlık birimi ya da birimlerinin standardı ve ayarı anlamına geldiği görülmektedir. Bkz. Ali b. Muhammed el-Huzai, *Tahrîcûd-delalati's-seniyye*, 605. *Sanca* ile dirhem ve dinarın ağırlığının ölçüldüğü de bilinmektedir. Bk. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, 1348. İslam tarihinin en azından belirli dönemlerinde dirhem ve dinarların ağırlığının *sencelerin* standart halde tutulmasıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Ancak ağırlığının tam olarak ne kadar olduğu bilinmemekte ve *sanca* denildiğinde tek bir ağırlık biriminin kastedilmediği anlaşılmaktadır.

Buna göre 1 menâ = 816 gram=2 rıtl = 24 ukiyye = 180 miskal'dir. Dolayısıyla büyük ağırlık ölçüleri denilen grubun en hafifi olanı ukiyye 24,3 gramken küçük ağırlık ölçüsünün mesela miskalin 4,25 gram olması, büyük ve küçük ağırlık ölçüleri arasında dikkate değer bir ağırlık farkının olmayabileceğini göstermektedir. Zira arada kabaca on kat fark vardır. Ancak kaynaklarda büyük ağırlık birimleri olarak yukarıda da temas ettiğimiz gibi arada mukayese yapılırken çoğunlukla rıtl ve menn'den başlandığı, ukiyye'nin ise bu anlamda fazla gündeme getirilmediği görülmektedir. Menn'in 816 gr. olmasına karşın kabbanın/kapan ortalama 80-100 kilo olduğunu söylersek bu defa yukardaki iddia biraz daha güçlenebilir. Zira arada ortalama bir hesaplama en az yüz kat fark vardır.

Nitekim belirli bir dönemden sonra çoğu metinde, dirhem ve dinar ile diğer kategorideki veznî malların tartı birimleri arasındaki fark iyice açılsın ve argüman daha sağlam olsun diye demirin kapan'la, dirhemine ise miskal veya sanca ile tartıldığı söylenmeye başlanır.¹²⁴ Bazı müellifler ise aradaki farkı başka bir yolla ortaya koymak için veznî malların küçük bir birimi olan ve oldukça değerli olduğu anlaşılan safranın (za'feran) dahi *menn* ile tartıldığı ve burada sayılan diğer gerekçeler sebebiyle, en değerli ve hafif veznî malların bile altın ve gümüşten farklı ağırlıklarla ölçüldüğünü ortaya koymaya çalışır. Hanefi mezhebinin iddiasına göre bu durumun altın ve gümüşü, daha iyi bir ifadeyle dirhem ve dinarı özellikle diğer veznî mallardan *suret ve şekil olarak* ayrıldığı iddiasına zemin hazırlar.¹²⁵ Bu çözüm de diğerleri gibi tartıldığı terazi ve ona konulan ağırlık ölçüsünün büyüklüğü ve küçüklüğü açısından veznî malları kendi içinde iki gruba ayırma çabasıdır. Ancak kanaatimizce bu çabanın faizin illeti teorisini değiştirmemek için yapılan zorlama bir yol mahiyetinde olduğu söylenebilir. Zira nihayetinde iki mal türü de veznîdir ve hassas ağırlıklarla tartılan başka malların da bulunması söz konusu olduğu gibi bir altın ya da gümüş külçenin ukiyye ya da rıtl ölçü birimiyle tartılması imkânsız değildir.¹²⁶ Ayrıca özellikle altının ölçüldüğü ağırlık birimleri ile ukiyye'nin arasındaki farkın büyük olmayışı da bu iddiayı zayıflatır. Diğer yandan bu iddia altın için doğru olsa da gümüş için doğru değildir. Zira gümüşün değeri daha az olduğu için onu mesela ukiyye ile tartmak mümkündür. Hatta gümüşün daha fazla miktarda olması durumunda ağırlık ölçüsünün gittikçe büyüyeceği söylenebilir. Ancak para olarak kullanılan tek bir gümüşte bu iddia biraz daha güçlü görülebilir.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi bazı kaynaklarda veznî malların farklı tartı ve ağırlıklarla ölçülmesine rağmen keylî malların böyle olmadığı ve birbirine yakın ya da tek hacim ölçüsüyle ölçüldüğü belirtildiğinden aynı problemlerin keylî mallar için geçerli olmadığı belirtilerek buna önemli bir sonuç bağlanır.¹²⁷ Bu da keylî malların tek grup olarak ele alınmasına¹²⁸ rağmen veznî malların iki ayrı kategoride değerlendirilme çabasının çarşı

124 Bk. *Tuhfetül Fukaha*, 2: 27

125 Burada fıkıh literatüründe miskal ile tartılan başka bir mal çeşidinin zikredilmeyişinin Hanefilerin güçlü delillerinden biri olarak kabul edebiliriz. Ancak bu hususun dahi mesele için kesin bir çözüm olmadığı kanaatindeyiz.

126 İbn Ebi'l-İzz, *et-Tenbih*, 4: 415.

127 Kuduri, *Tecrid*, 5: 231. Ferrâ, *et-Ta'lik el-kebir (el-mesaiu'l- fikhkiye minhu)*, 3: 201.

128 Kuduri, *Tecrid*, 5: 2311.

ve pazardaki bir realitenin yansıması olarak gösterilmesidir. Ayrıca keylî mallarda veznî mallar için sayılan gerekçelerin olmayışı da veznî mallarla ilgili ikili bir alt ayırım yapılmasını meşru gösteren bir husus olarak kullanılmak istenmiştir. Yani aynı ikili ayırımı keylî mallarda yapmaya gerek yoktur. Bu şekilde teori güçlendirilmeyi çalışılmıştır.

Diğer bir gerekçe de selemle ilgili “Selem akdi yapan belirli bir ölçek/keylî; belirli bir ağırlık/veznî; ve belirli bir zaman üzerinden yapsın”¹²⁹ şeklindeki oldukça iyi bilinen hadis, seleme *mutlak* ya da umumi anlamda cevaz vermesidir. Sermaye (re’sülmal) olarak çoğunlukla dirhemlerin kullanılması gibi bir teamülün olduğu pazar ortamında böyle bir mutlak ifadenin kullanılması karşısında, dirhem (ve dinar) karşılığında veznî malların konu olduğu bir selem akdinin yapılamayacağını söylemek bu hadisin rey ve içtihat yoluyla reddedilmesi anlamına gelecektir ki rey yoluyla hadisin mukayyet ya da tahsise uğramış olduğunu söylememiz mümkün değildir.¹³⁰

Ayrıca pazardaki alım satım işlemlerinde altın ve gümüşün iki kez tartılmasına gerek yokken diğer veznî ve ayrıca keylî malların ise, kural olarak satıcı ve alıcı tarafından ayrı ayrı tartılması gerekmektedir. Bu da bir fark olarak gösterilmektedir.¹³¹

Çoğu Hanefi müellifin geldiği son nokta, yukarıdaki gerekçelerin bir kısmını kullanarak *bu iki tür veznî malın suret* (tartılma şekilleri arasında fark olması), *mana* (semenlik müsemmenlik) ve *hüküm* (iki ayrı veznî mal kategorisinin nesâ faizi açısından farklı mallar gibi değerlendirilmesi) bakımlarından birbirinden ayrı şeyler olduğunu, dolayısıyla burada Hanefilerin faizle ilgili belirlediği nesie faizi illetinin bu işlemde bulunmadığıdır. Bu şekilde Hanefilerin faizin illetiyle ilgili teorisi çelişkiden kurtarılmaya çalışılır.

Ancak ortaya konulan hiçbir gerekçe ya da gerekçelerin toplamı Hanefilerin faizin illeti teorisindeki bu tikanıklığı kolaylıkla aştığını göstermekten uzaktır. Dirhem ve dinarı diğer veznî mallardan ayırmanın belki de en tutarlı yolu, illetin tahsisi olabilir. Zira bu yol daha az zorlamasız ve usul-i fıkihta bir şekilde karşılığı olan bir işlem olup umumun tahsisi gibi bir durumdur. Mustanbat illetler umuma benzer. Umumun fertlerine delaleti nasıl kati ise illetin de fonksiyonunu icra etmesi öyledir. Ancak bazı deliller sonucunda ikisinde de tahsise gidilebilir.

Bu noktada bazı sıra dışı Hanefi müelliflerden de konuyla ilgili çok ciddi eleştiriler gelmiştir. Hanefilerin faiz teorisini koruma adına geliştirilen gerekçelerin çoğuna karşı ileri sürdüğümüz eleştirilerimizin çok daha sertini Hanefi müellif İbn Ebi'l-‘İzz’in (ö. 792/1390) yaptığını görmek şaşırtıcıdır. O mezhebin selem konusundaki tikanıklığını çözmek için faizin illeti teorisinin tümüyle değişmesi gerektiğini savunur.¹³² Tüm mezhepler dirhem ve

129 Buhârî, “Selem”, 1, 2, 7; Müslim, “Müsâkât”, 128.

130 Zeylai, *Tebyînu'l-hakaik*, 4: 88.

131 Bk. İbn Abidin, *Reddül-Muhtâr*, 5: 149. Hanefi metinlerinde iki tartı ya da ölçü birleşmeden bir alım satım yapılmasının çoğu defa haram olduğu belirtirse de bunun tahrimen mekruh; akdin ise fasit olacağı anlaşılmaktadır.

132 Bu konudaki ilginç görüşleri için bk. İbn Ebi'l-‘İzz, *et-Tenbih*, 4: 14-16.

dinar ile diğer veznî malları mukayese etmeme yönünde ittifak halindedirler ve dirhem ve dinar ile diğer mevzun malların vadeli değişiminde yani onların konu olduğu selemi caiz görmüşlerdir. Şöyle ki, Şafîî ve Malikiler illet teorileri gereği; Hanefi ve Hanbeliler ise illetlerini bu konuda işletmeyerek bunu yapmıştır. Bunun sebebi dirhem ve dinarın semeniyyet konusunda diğer mallarla ilgisiz bir grup olmasıdır, yoksa vezn bakımından ortak bir grupta olmalarının bir rolü yoktur. Şâri gıda maddelerinin birbiriyle vadeli değişimini yasaklamıştır ki nesie faizinin aslı budur. Hanefilerdeki selem noktasında yaşanan sıkıntı, dirhem ve dinar konusunda illetin veznîlik olmayıp semeniyyet olduğunu gösterir. Diğer dört mal da gıda maddesidir. Eğer illet Merginânî'nin *Hidaye*'de açıkladığı şekilde ve bulunan çözümler de böyle ise bu illetin geçersizliğini gösterir. Ona göre illet altın ve gümüşte semen olma; diğer dört maddede ise yiyecek maddesi (kût) olmaktır. Semen *sermaye* ve kût'un konu olduğu bir semen akdinin caiz görülmesi dirhem ve dinarda illetin vezn değil semeniyyet olduğunu gösterir. Eğer illet Hanefi ve Hanbelilerin dediği gibi olsaydı bu selem caiz olmazdı. Zira bu mezheplerin gerekçeleri tutarlı görünmemektedir. Ayrıca müellif Hanefilerin tartılar arasında önemli ölçüde fark olduğunu ileri sürdüğü, farklı tartılarla tartılma gerekçesi de zayıftır. Zira ona göre dirhem ve dinarın sanca, diğer veznî malların ritl ve menn ile ölçülmesi sebebiyle veznî malların iki kategoriye ayrılması iddiası güçlü değildir. Bu sureten bir fark olup hüküm üzerinde tesiri olacak hakiki bir fark değildir. Zira krallar dirhemlerini kabbanla da tartabileceği gibi attarlar da safranı sanca ile tartabilirler.

Hanefilerin bu konudaki tıkanıklıklarını aşmak için geliştirdikleri gerekçelere en güçlü eleştiri inceleyebildiğimiz kadarıyla İbn Ebi'l-İzz'den gelmektedir. Müellifin amacı zaten *Hidaye*'nin sorunlarına dikkat çekmektir. Ancak bu noktada müellif Hanefilerin illet teorisini terk edip, Şafililerin teorisini benimsemiş görünmektedir.¹³³

Hanefilerle aynı faiz teorisini benimseyen ve faizin illeti ile ilgili görüşlerinin aynı noktada tıkanıklığa yol açtığı Hanbeli mezhebi açısından ise konunun çözümlenip bu işleme cevaz verilmesinin yolu aranırken Hanefilerdeki bazı çözüm yolları esas alınmış ve hacet, zaruret gibi terimler vurgulanmıştır.¹³⁴ İncelediğimiz kadarıyla bu problemin çözümünü en geniş şekilde ele aldığımız gördüğümüz Ebu Ya'la el-Ferrâ, mezhep içindeki tartışmalara da cevap vererek, kıyasın¹³⁵ böyle bir akdin yapılmasına cevaz vermediğini fakat hacet, yani bütün toplumu ilgilendiren ve devamlı bir ihtiyaç sebebiyle mezhep içinde (adeta istihsan yöntemi kullanılarak) bu akde cevaz verildiğini belirtir.¹³⁶ Bunun gerekçesi hacet ile birlikte dirhem ve dinarların malların *semeni* olduğu ve para vererek diğer veznî malların konu

133 Bk. İbn Ebi'l-İzz, *et-Tenbih*, 4: 14-16. Ancak müellifin ilginç bir hayati olup selefi görüşlerden etkilenen bir Hanefi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ferhat Koca, "İbn Ebü'l-İz", *DİA*, 19:468-470. Ayrıca İbn Teymiyye, Hanbeli temelli olmasına rağmen müellifin faizin illeti hususunda Şafilere ve Malikilere yaklaşması da ilginçtir.

134 Ahmet b. Hanbel'den gelen üç rivayetten en güçlü olanı böyle olup mezhep kaynaklarında da bu rivayet kural olarak kabul edilmektedir.

135 Ferrâ, *et-Talikâtu'l-kebira fi mesâilil-hilaf*, 3: 222. Burada kıyastan kasıt Hanbelilerin belirlediği illet üzerinden yapılan bir kıyastır. Ancak Ferrâ'nın burada istihsanı mı yoksa illetin tahsisini mi kastettiği anlaşılamamaktadır.

136 Ferrâ, *et-Talikâtu'l-kebira*, 3: 222 vd.

olduğu yani *müsemmen* olduğu mallarda selem yapılması hususunda hacet bulunmasıdır. Ferrâ bu durumda kıyastan dönüldüğünü, dönülmemesi durumunda selem kapısının büyük ölçüde kapanacağı ve bu durumda büyük bir zorluğun doğacağını, böyle büyük meşakkatlerin, bey'û'l-araya'ya¹³⁷ cevaz verilmesi, ekmeğin ve hamurun karz verilmesi gibi konularda hükümler üzerinde tesirinin olduğunu belirtir.

Ferrâ, Hanefilerin bu konuyu çözerken gerekçe olarak kullandıkları illetin tahsisi hususunda ise iki farklı görüş sunar. Ferrâ Hanbelilerde bu konunun tartışmalı olduğunu belirtir ve buna bazı örnekler de verir.¹³⁸ Onu iki ayrı eserinde farklı şeyler söylerken görmek şaşırtıcıdır. Usul-i fıkıh eserinde bunun caiz olmadığı ve illetin tahsisini savunmanın illetin nakzını savunmak anlamına geleceği görüşündedir. Oysa nakzedilmiş bir illet, illet olma özelliğini yitirir¹³⁹ ve artık bu vasfın illet olma özelliği ortadan kalkar. Fakat o usul ve füyuyu birleştirdiği ancak daha çok bir usul eseri olan kitabında illetin bulunduğu halde illete bağlı hükmün bulunmamasının yani illetin tahsisinin -farklı görüşler olsa da- caiz olduğunu ve mezhebin esas alınan görüşünün de bu olduğunu, mezhebin ashabının görüşlerinin de bunu gösterdiğini belirtir.¹⁴⁰ Ferrâ her ikisi de veznî olan altın ile bakır ya da pirincin faiz konusunda birbirinden ayrılmasının illetin tahsisi olacağını iddia eden muhalifine de cevap vererek, mezhep büyüklerin hatta sahabenin uygulamasıyla bu hususu desteklemeye çalışır.¹⁴¹ Ancak Ferrâ'nın bu hususu söz konusu selem meselesinde çözümlenmek için açıkça bir gerekçe olarak kullandığına rastlamadık.

Hanefilere yöneltilen eleştirilerin benzeri, Hanbeli mezhebinin kendi içinden de gelir. Bu eleştirilere göre, dirhem ve dinar karşılığında seleme cevaz verilmesinin faiz illetinin vezn ve keyl olmadığını göstermektedir.¹⁴²

Ferrâ ayrıca başka bir bakış açısıyla ikinci bir cevap daha verir. Ona göre mesela peşin altın vererek vadeli gümüş almayı kararlaştırmanın yani bu iki mal türünün birbiri karşılığında selem yapılmamasının sebebi bu ikisinin semen olma bakımından aynı vasıf ve manada olmalarıdır. Mekîl karşılığında mekîl bir malın selem akdine konu olması da aynı vasıf ve anlamı içerir. Zira bir mekîl mal karşılığında başka bir mekîl malın seleme konu edilmesi de caiz değildir, zira iki mekîl mal her zaman *müsemmen* olduğu ve hiçbir zaman *semen* olmadığı için *mana ve vasıf* bakımından ortaktır. İşte sıfat ve mana bakımından ortak olup aynı illeti taşıyan mallar arasında selem yapılırsa vade faizi (rib'e'n-nesâ) budur.¹⁴³ Vade faizi, ikisi de *müsemmen* ya da ikisi de *semen* olan veznî mallarda söz

137 Ferrâ bu örneği mezhebi açısından verebilmekteyken Hanefiler söz konusu işlemin asla bir satım akdi olmadığını, bir tür hibe içerdiğini söylediklerinden bu örneği vermezler.

138 Ferrâ, *el-'Udde*, 4: 1387.

139 Ancak o *el-'Udde* kitabında illetin tahsis edilmesinin caiz olmayıp onun nakzı anlamına geldiğini belirtmiştir. 4: 1386.

140 Ferrâ, *er-Rivayeteyn ve'l-vecheyn, el-Mesailil usuliyeye minhu*, 71-72

141 Ferrâ, *er-Rivayeteyn ve'l-vecheyn, el-Mesailil usuliyeye minhu*, 73.

142 Ferrâ, *et-Talikatû'l-kebira*, 3: 200-201

143 Bu hususla ilgili tartışmalar için bk. *et-Talikatû'l-kebira*, 3: 200-201.

konusu olur. Bu anlamda para ile bir veznî malın selem yapılmasında adeta illet farklılığı sebebiyle vade faizi doğmaz. Ona göre bu ayrımı daha net hale getiren şey keylî malların tek bir tarzda ölçülmesi söz konusuysen veznî mallarda böyle olmamasıdır. Ferrâ'nın bu noktada bazı Hanefi argümanlarını tekrar edip bazılarını ise daha net bir şekilde geliştirdiği görülmektedir. Buna göre veznî malların mesela demir ve kurşun gibi kabban ile tartılanı vardır ki buradaki tartıda küçük farklılıklar dikkate alınmaz. Altın ve gümüşte ise böyle değildir ve küçük farklılıklara müsamaha edilmez.¹⁴⁴ Ferrâ, oldukça değerli olduğu anlaşılan safranın (za'feran) dahi altın ve gümüşün tartıldığı çok hassas teraziler ve tartı birimleriyle değil de ortalama bir tartı birimi olan menn ile tartıldığı şeklindeki Hanefi argümanını da kullanır.¹⁴⁵

Diğer iki mezhep açısından ise faizin altın gümüş ile ilgili illeti ile diğer dört mal ile ilgili illeti birbirinden farklı olduğu ve bu mallar dirhem ve dinar ile aynı illet kategorisinde (burada veznîlik) buluşmadığı için veznîlik faizin illetinin bir parçası değildir. Dolayısıyla para karşılığında bir veznî malın selem akdine konu olmasıyla ilgili bir sorun yaşanmaz. Ancak dirhem ve dinarın kendi cinsi ile selem yapılması caiz olmadığı gibi, Şafiiler açısından mat'um; Malikiler açısından ise iktiyat ve iddihar şartlarını taşıyan malların kendi arasındaki vadeli değişimi de caiz olmaz. Ancak veznîliğin önemi faize konu veznî bir malın kendi cinsiyle değişiminde aranır ki bunu sağlayacak veznen eşitliktir.

Dirhem ve dinarın selem akdinde sermaye değil de bu defa *selemin konusu* olmaları da detaylı hükümler içermektedir. Burada bu hususa selemle ilgili incelediğimiz konunun bir nevi devamı olarak kısaca temas edeceğiz.

Selem akdinde kural olarak *müslem fih* (yani konu) akitte mebi konumundadır ve mebinin kural olarak tayin ile muayyen hale gelen mallardan olması gerekir. Hanefi ve Maliki doktrinlerinde altın ve gümüş, para şeklinde (dinar ve dirhem) dökülmüş olduğunda tabii olarak potansiyel *deyn* niteliğinde olup, yukarıda da belirtildiği üzere özellikle muâvaza akitlerinde tayin ile taayyün etmez.¹⁴⁶ Başka bir deyişle mesela bir satım akdinde diğer misli mallar kural olarak tarafların onu tayin etmesi yani fert olarak belirlemesiyle kolaylıkla taayyün edip, ayn'a yani fert olarak muayyen bir mala dönüşürken, özellikle dirhem ve dinar şeklinde para olarak basılmış altın ve gümüş paralar diğer misli mallardan farklı olarak tayin edilse bile ayn (parça borcunun konusu) haline dönüşmez. Hanefilere göre ise *müslem fih*'in yani mebiin tayin ile taayyün edebilen ancak akit esnasında ferdin taayyün etmemiş olması şarttır.¹⁴⁷ Bundan dolayı o cins borcu veya cins borcunun konusu olarak kaldığı için kendisine ayn karşıtı olarak *deyn* denilir.

144 Ferrâ, *et-Talikâtu'l-kebira*, 3: 201.

145 Bk. İbn Müflih-Merdâvi, *el-Furû ve Tashihu'l-fürû*, 6: 293, 294. Ayrıca bk. Ferrâ, *er-Rivayeteyn ve'l-Vecheyn, el-Mesail el-fikhiyyetu minhu*, 1: 316

146 Hanefilede paraların tayini konusunda hemen hemen aynı ilkeyi benimseyen Malikilerde de istisnai olarak sarf ve bazen de kira akdinde taayyünü kabul eder. Konunun detayları için bk. Karâfi, *el-Furûk*, 3: 258.

147 Kâsâni, *el-Bedâi*, 5: 186, 187.

Dolayısıyla dirhem ve dinar kural olarak selem akdine konu olmazlar. Ayrıca selem ile ilgili çok bilinen hadiste selem bilinen bir vezni ile yapılması gerektirdiğini bildiren ifade dirhem ve dinarların dışındaki veznilerdir. Zira bu ikisi semen olup diğer mallar müsemmendir ve selem konusunun mutlaka müsemmen olması gerekmektedir.¹⁴⁸ Ayrıca dirhem ve dinarın zimmette sübutu için süre vermeye yani tecil etmeye gerek yoktur, dolayısıyla hadisi süre verildiğinde zimmette sabit olan mallara hamletmek gerekir.¹⁴⁹

Altının *tibr* yani para olarak basılmamış halinin selem konusu olması ise mezhepte tartışmalıdır. Buna göre, *Kitâbu'l-asl*'ın *şirket* bahsinde geçen hükümler üzerinden kıyas yapıldığında, *tibr*'in uruz hükmünde olması sebebiyle selem akdine konu olabileceği sonucuna çıkmaktadır. Ebu Yusuf'tan gelen bir rivayet de *tibr*'i uruz hükmünde gördüğü için bu görüştedir. Ancak *sarf* kitabındaki görüşler üzerinden gidildiğinde tibr para olarak basılmış dirhem-dinar hükmünde olduğu için selem akdine konu olması caiz olmamalıdır.¹⁵⁰ Şafiî ve Maliki mezhepleri ise dirhem ve dinarın selem konusu olabileceğini kabul etmiştir.¹⁵¹ Burada makalenin hacmi sebebiyle konunun müstakil incelemeyi gerektiren diğer hükümlerine girmeyeceğiz.

VI. Sonuç

Kıyemî-misli mal ayrımında misli grubunda olan vezni mallar, özellikle dönemin temel para birimleri olan dirhem ve dinar ve bunların madeni olan altın ve gümüş ile veznilik noktasında bulunduğu için diğer misli mallara göre daha önemli ve girift hükümler taşımaktadır. Kıyemî-misli mal ayrımı, bu ayrımı sonuç bağlayan Kara Avrupası vb. hukuk sistemlerine nazaran İslam hukukunda daha kritik bir role sahip olmuştur. Bunun nedeni borcun konusunun ve mahiyetinin ne olduğuna tarafların iradesinden çok adeta malın misli mi kıyemî mi olduğunun karar veriyor olmasıdır. Hukukta karşımıza ayn ve deyn şeklinde iki varlık türü ve ayn üzerinde kurulu ve deyn üzerinde kurulu iki ayrı hak ve yükümlülük türü çıkması bu hususla doğrudan bağlantılıdır.

Fıkıhtaki fazlalık faizi yasağı kural olarak misli mallar için söz konusu olduğundan misli mallar kendi içinde gruplara ayrılmıştır: Bunlar vezni, keyli, adedi ve zer'i mallardır. Özellikle Hanefi, Hanbeli ve Zeydi mezheplerine göre vezni/mevzun ve keyli/mekil mallarla ilgili olması da misli malları alt kategorilere ayırmaya yol açmıştır.

148 Merginâni, *el-Hidâye*, 8: 330; Aynî, *el-Binaye* içerisinde.

149 Kudûrî, *et-Tecrid*, 5: 2700.

150 Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2: 21. Felsin seleme konu olması ile ilgili yine mezhep imamlarının bilinen görüşleri üzerinden gidilebilir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf fels'i uruz hükmünde gördüğü için bir şekilde ta'yin ile taayyün edeceğini düşünür. İmam Muhammed ise onu mutlak semen olarak görür seleme konu olmasını kabul etmez.

151 Aynî, *el-Binaye*, 8: 330; Bâcî, *el-Müntekâ, şerhu'l-Muvatta*, 4: 298; Cüveynî, *Nihayetü'l-matlab*, 5: 197. Cüveynî mezhebin sahih görüşünün bu olduğunu belirtir.

Malın karakterine ve piyasadaki teamüle göre miktarı miktarı ağırlığı tartılarak belirlenen mallar veznîdir. Bu iki tür, diğer misli mal türlerine (adedî ve zer'î) göre daha yaygın olarak rastlanılan mallar olup misli mal türleri içerisinde bir alt grup oluşturmaktadır. Diğer yandan özellikle faiz konularında şerî-hukuki anlamda *kadr* ya da *miktar* sadece bu iki mal türü açısından geçerlidir. Vezni mallarda ilke olarak malın ağırlığı ile fiyatı doğru orantılı olarak artmaktadır.

Dirhem ve dinar denilen paraların da madenini oluşturan altın ve gümüş başta olmak üzere demir, bakır, kalay, pirinç, tunç, kurşun, vb. maden ya da alaşımlar grubu başta olmak üzere pek çok mal veznî olarak değerlendirilir. Piyasadaki en önemli malların veznî olması ve veznî malların miktarının belirlenmesi için en hassasından en büyüğüne kadar farklı terazilerin ve ağırlıkların kullanılması özellik arz eder.

Faiz hadisinde olduğu gibi açıkça veznî ya da keyli olduğu belirtilen malların, mezheplerin ittifakıyla, bu özelliklerini her zaman koruyacağını ve farklı örfler, mekanlar ya da insanların uygulamalarındaki değişikliklere göre değişmeyeceği kabul edilmiştir. Ancak Ebu Yusuf'tan gelen bir rivayet faiz hadisinde belirtilen mallar dahil genel olarak malların veznî, keyli ya da adedî olduğunu mutlak anlamda zamana ve mekâna göre değişen örfün belirleyeceğini söylemektedir.

Bir malın veznî ya da keyli kabul edilmesi özellikle ribâ açısından önemli hükümler taşıdığından, malların zaman içinde piyasalarda miktar ölçülerinin değişiminin hükümlere etkisi tartışılmıştır. Bu noktada hangi malların veznî olduğu ve bu kategorilerden hangisi altında bulunduğu mezheplerin faiz teorisi bakımından, özellikle de Hanefi ve Hanbeliler açısından önem taşımaktadır. Zira bu iki mezhepte, temel para birimi olan dirhem ve dinarın madenleri olan altın ve gümüş ile diğer veznî malların veznîlik kategorisi altında birleşmeleri demektir. Bu durum Hanefi ve Hanbeli mezheplerinde veznîliğin ve veznî malların önemini artırdığı gibi özellikle faiz ile ilgili hükümler açısından aşılması gereken zorluklar doğurmuştur.

Hanefi ve Hanbelilerin yukarıda temas ettiğimiz bu konuda yaşadıkları en büyük sorun iki veznî malın vadeli değişiminin yapılmasının caiz olmamasıdır. Özellikle de altın ve gümüşten birinin sermaye, diğer veznî mallardan birinin ise selem akdinin konusu olduğu durumlarda, ilk bakışta vade/nesâ faizinin doğacağı ve bu işlemin yasak olacağı düşünülmektedir. Bu durum ticari hayatta büyük bir zorluk doğurabilecek bir husustur. Aynı zamanda Hanefi ve Hanbeliler kendi faiz teorisinin selemi yasaklarsa piyasanın önemli ölçüde kilitleneceğinin farkındadırlar. Bu yüzden bu zorluğu aşmak için bazı çözüm yolları üretmek zorunda kalmışlardır. Bu doğrultuda bu işlemin adeta icmâ ile serbest bırakılmış olduğundan bahsedilmiş ve Hanefi ve Hanbelilerin bu konudaki illet anlayışının hatalı olduğu diğer mezhepler tarafından dile getirilmiştir. Hanefi ve Hanbelilerin bir yandan kendi illet teorilerini korumak, bir yandan da özellikle altın ve gümüş paranın sermaye; diğer veznî malın ise selem konusu olduğu bu akde cevaz vermek için çabalamışlardır. Bu iki mezhep bu duruma

karşı özellikle dirhem ve dinar karşılığında yapılan seleme cevaz verilmesinin gerekçelerini tespitte çalışmıştır. Bunun için ortaya atılan çözüm yollarının başlıcalarını şu şekilde ele alabiliriz:

Burada illetin hacet ya da icma sebebiyle tahsis edildiği ve bu tahsisin umumun tahsisi gibi olduğu; altın ve gümüşün özellikle muâvaza akitlerinde diğer veznî malların aksine tayin ile taayyün etmediği ve bu sebeple dirhem ve dinarın sürekli olarak semen, diğer veznî malların ise müsemmen olduğu; altın ve gümüş ile diğer veznîlerin tartıldıkları terazi ve bunlarda kullanılan ağırlık birimlerinin birbirinden farklı oluşu, buna rağmen keyli malların hacim ölçekleri arasında bu derece bir fark olmadığından veznîlerle ilgili bu argümanın piyasa realitesiyle uyumlu olduğu; “Selem akdi yapan belirli bir ölçek/keyl üzerinden ve belirli bir ağırlık/vezn üzerinden yapsın” şeklindeki hadisin, seleme *mutlak* ya da umumi anlamda cevaz verdiği; bu sebeplerle aralarındaki sureten, manen ve hükmen farklılıklar dolayısıyla veznî malların iki gruba ayrılmasının makul olduğu; yukarıda saydığımız gerekçelerin çoğunu bir araya getirdiğimizde bu işlemdeki ribâ şüphesinin artık ribâ şüphesinin şüphesi haline geldiği ve bu sebeple dikkate alınmayacağı gibi gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Tüm gerekçelerin amacı veznî malların dirhem ve dinar ile diğer veznîler şeklinde iki gruba ayrılması çabası olduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca aynı tür veznîler arasındaki selem caiz olmayacak, farklı türler arasındaki, mesela sermayesi dirhem ve dinar, konusu diğer veznîler arasındaki selem caiz olabilecektir.

Ancak bu argümanların bir bütün olarak ele alındığında dahi sorunu çözme noktasında yetersiz kaldığı söylenebilir. Buradaki sorun ribevî mal olma noktasında dirhem ve dinar ile diğer veznî malların veznîlik kategorisi altında birleşmesidir. Diğer mezhepler de bu noktadan hareketle Hanefi ve Hanbelilerin faiz teorilerinin ve illet olarak buldukları veznîlik özelliğinin hatalı olduğunu ileri sürerler.

Ancak kanaatimizce burada illetin tahsisi argümanının konuyu çözümleme potansiyeli en yüksek olan seçenek olduğu söylenebilir. Zira illetin tahsisini kabul edenler açısından illetin tahsisi umumun tahsisi gibidir ve zaten bunun birçok örneği vardır. İletin tahsisini kabul edenlerin illet anlayışı böyle bir duruma zaten uyumludur.

Özellikle Hanefiler tarafından getirilen argümanların büyük bir kısmı Hanbeliler ve özellikle Ferrâ tarafından da dile getirilir. Diğer mezheplerde altın ve gümüş ile diğer misli mallar, veznîlik gibi bir kategori altında buluşmadıkları için veznîlik sadece veznî malların birbiriyle eşit olarak ölçümüyle ilgili ve sınırlı hususlarda önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Alkış, Alpaslan. “İslâm Hukukunda Faizin İletti”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Haziran 2018), 113-160.
- Apaydın, H. Yunus. “Karz”, *DİA*, 24:520-525.
- Aybakan, Bilal, “Selem”, *DİA*, 36:402-405.
- . *İslam Hukukunda Borçların İfasi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1988.
- Aydın, Mehmet Akif, “Deyn”, *DİA*, 9:266-268
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (thk. Emin Salih Şa'bân). I-XIII, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Aynural, Salih. “Kapan”, *DİA*, 24:338-339.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed bin Muhammed bin Mahmud. *el-İnâye şerhu'l-hidâye*. I-X, Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî, 1389/1970.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Salahiddin., *Şerhu Müntehâ'l-irâdât (Dekâiku uli'n-nuhâ)*, II, Beyrut: Âlemu'l-kütüp, 1414/1993
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. IV, Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, 1414/1994.
- Ceylan, Mehmet Nezir ve Duman, Ali. “İmam Ebu Yusuf ve Fıkhı”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 29 (2019), 89-126.
- Çilingir, Hamdi. “Hanefî Mezhebine Göre Ribevî Mallarda Ebediyen Veznilik ve Keylilik Meselesi” *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 9:1 (2023), 61-76.
- Debûsî, Ebu Zeyd. *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*. (thk. Halîl Muhyiddin el-Mîs), 1. basım, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Ferrâ, el-Kâdî Ebû Ya'lâ Muhammed bin el-Hüseyin. *el-'Udde fi usûli'l-fikh* (nşr. Ahmed bin Ali seyr el-Mübârakî), I-V, 1410/1990.
- . *et-Ta'lîka el-Kebîra fi mesâilî'l-hilâf alâ mezhebi Ahmed* (thk. Nureddin Talib). III, Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010.
- . *Kitabur-rivayeteyn ve'l-vecheyn (el-Mesailul usuliyye minhu)*, thk. Adulkerim Muhammed Lahim, I. Bası 1985/1405, Mektebetü'l-mearif, Riyad.
- . *Kitâbü'r-Rivâyeteyn ve'l-vecheyn (el-mesailul fıkhıyye minhu)*, thk. Adulkerim Muhammed Lahim, c. I-3. Kitabu'l-mearif, erRiyad...
- Fetâvâ'l-Alemgiriyye (el-Fetâva'l-Hindiyye)*. III, Bulak: Matbaatu'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1310.
- Gözübenli, Bekir, “Keylî”, *DİA*, 25:361-362.
- . “Kiyemî”, *DİA*, 25:539-540.
- Hacak, Hasan, “İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak kavramının Analizi”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- . “İslam Hukukunda Kişi ve Kişilik (Zimmet) Kavramı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65 (Aralık 2023), 19-39.
- . “Mal”, *DİA*, 27:461-465.
- . “Misli”, *DİA*, 30:187-188.
- . “Vezni”, *DİA*, 43:95-98.
- . “Uruz”, *DİA*, 42:181-183.
- Hâdimî, Ebû Said Muhammed bin Muhammed bin Mustafa bin Osman. *Berika mahmûdiyye fi şerhi tarîka muhammediyye ve şerîa nebeviyye fi sîrati ahmediyye*. IV, Kahire: Matbaatu'l-halebî, 1348.

- Haskefi, Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed. *ed-Dürü'l-muhtâr şerhu tenviru'l-ebâr*. (thk. Abdülmün'im Halil İbrahim), Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1. basım, 1423/2002.
- Hocaeminefendizade, Ali Haydar. *Dürrü'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm*. I. Bası, , I-IV, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz Dimaşki, *Reddü'l-muhtâr*. IV-V-VI, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1386/1966.
- . *el-Ukûdu'd-dürriyye fi tenkihi'l-fetâvâ'l-Hâmidîyye*. II. Dâru'l-ma'rife.
- İbn Ebu'l-'iz, Ebü'l-Hasen Sadrüddin Ali b. Alâiddin Ali b. Muhammed. *Tenbih 'alâ müşkilâti'l-hidâye* (nşr. Abdülhakim bin Muhammed Şâkir ve Enver Salih Ebu Zeyd), I-V, Suudi Arabistan: Mektebetü'r-rüşd, 1424/2003.
- İbn Kudâme, Ebü Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni* (thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv). IV-VII, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1417/1997.
- İbn Kutluboğa, Kâsım. *et-Tashih ve't-tercih 'alâ muhtasari'l-kudûri*. (nşr. Ziya Yûnus). Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrerem bin Ali bin Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-arab*. "vzn" md., Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Mâze, Burhanuddin Ebu'l-me'âlî Mahmud bin Ahmed bin Abdilaziz bin Ömer. *el-Muhtâ'ül-Burhânî fi'l-fikhi'n-nu'mânî* (nşr. Abdülkerim Sâmî el-Cündî). VI, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbn Müflih, Şemsüddin – Merdâvî, Alauddin Ali bin Süleyman. *el-Fürü' ve tashihu'l-fürü'*. (thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki), VI, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. basım, 1424/2003.
- İbn Nuceym, Sirâcu'd-din Ömer bin İbrahim. *en-Nehru'l-fâik şerhu kenzi'd-dekâik*. III, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1422/2002.
- İbn Nuceym, Zeynüddin bin İbrahim bin Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*. V-VI, Dâru'l-kitâbü'l-İslâmî.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddin Muhammed bin Abdilvâhid. *Fethu'l-kadîr 'alâ'l-hidâye*. VI-VII, Kahire: Şeriketu mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1389/1970.
- İlîş, Muhammed. *Minehu'l-celil 'alâ Muhtaşari's-Şeyh Halil*. III, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984.
- Kallek, Cengiz. "Kantar", *DİA*, 24:317-320
- . "Men", *DİA*, 29:105-107.
- . "Rıtl", *DİA*, 35:52-55.
- . "Ukiyye", *DİA*, 42:67-70.
- Karadâgi, Ali Muhyiddin. *Kâidetü'l-misli ve'l-kiyemi fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1993.
- Karâfi, Ebu'l-Abbas Şihâbuddin Ahmed bin İdris bin Abdirrahman. *Envâru'l-bürûk fi envâ'i'l-fürûk*. I-III-IV, Beyrut: Âlemü'l-kütüb.
- Kâsânî, Alauddin Ebü Bekr bin Mes'ûd. *Bedâ'ü's-sanâ' fi tertibiş-şerâi'*. I-VII, Kahire: Matbaatu'l-Cemâliyye, ve Matbaatu Şeriketi'l-matbuâti'l-İlmiyye, 1328.
- Kudûri, Ebu'l-Hüseyn Ahmed bin Muhammed bin Ca'fer el-Bağdâdî. *et-Tecrid* (nşr. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed). V, Kahire: Daru's-selâm. 1327/2006.
- . *Muhtasaru'l-Kuduri*. (thk. Kamil Muhammed) I. Bası, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418-1997.
- Mahmasânî, Subhi Receb. *en-Nazariyyetu'l-âmmu li'l-mücebât ve'l-ukûd*, 1. Basım, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melayin, 1948.

- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fî fikh mezhebi'l-imâmî-ş-Şafiî* (nşr. Ali Muhammed Muavved ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd), V, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1999.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 145, 146, 133-136, 134, 223, 224, 225, 226.
- el-Meni, Abdullah bin Süleyman, "Bahs fi'r-ribâ ve's-sarf", *Mecelletu'l-buhûsi'l-İslâmiyye*, 46/221-242.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil. *Metnu Bidâyeti'l-mübtedî fî fikhi'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Kahire: Mektebetu ve matbaatu Muhammed Ali Subh.
- — —. *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî* (nşr. Talâl Yûsuf). III, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî.
- "Misliyyât", *el-Mevsûatu'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, XXXVI, 1. basım, Mısır: Darû's-safve.
- Meydânî, Abdülganiyy el-Ganîmî ed-Dimaşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb* (Muhammed Muhyiddin Abdülhamid). II, Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye.
- Muti'î, Muhammed Necib. *Tekmiletü'l-mecmû' şerhu'l-mühezzeb*. XIII, Medine: el-Mektebetü's-selefiyye.
- Nevevi, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri. *Ravdatu't-talibîn*, Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1405.
- Oğuzman, M.Kemal ve Seliçi, Özer. *Türk Eşya Hukuku*, İstanbul: Filiz Yayınevi, 1988.
- Özmen, Mehmet Yuşa. *İslam Hukukunda Alacak Hakkı Kavramı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Özsoy, İsmail. "Faiz", *DİA*, 12:110-126.
- Rüyânî, Ebu'l-mehâsin Abdülvâhid bin İsmail. *Bahru'l-mezheb* (nşr. Tarık Fethi es-Seyyid). I-XIV, Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009.
- Sadi Çelebi, *Haşiye 'ale'l-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*. V, Kahire, 1356/1970.
- Semerkindî, Alauddin. *Tuhfetu'l-fukahâ*. I-II-III, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1414/1994.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, XII, Beyrut: Dâru'l-marife, 1414/1993.
- Sıgnakî, Hüseyin bin Ali. *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*. (nşr. Merkezu'd-dirâsâti'l-İslâmiyye bi külliyyeti-ş-şeria ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye bi Câmîati Ümmi'l-Kurâ), 1435-1438.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman bin el-Eş'as bin İshak bin Beşir. *Sünen-i Ebî Dâvûd* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid). I-IV, Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye.
- Taşdemir, Murat. "Para ve Bankacılık". *İktisada Giriş* içinde, editörler Yılmaz Kılıçaslan ve Ethem Esen, 133-155. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Tekinay, Selahattin Sulhi. *Borçlar Hukuku*, 7. basım, İstanbul: Filiz Yayınevi 1993.
- Vâilî, Muhammed bin Hamud. *Buğyetu'l-muktasid şerhu bidâyeti'l-müctehid*. XIII, 1. Basım, Beyrut: Dâru ibn Hazm, 1440/2019.
- Zekeriyâ el-Ensarî, Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed. *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravdi't-tâlib*, (nşr. Muhammed Tamir). Beyrut: Dâru'l-kutübî'l-ilmîyye, 1422/2000.
- Zerkâ, Mustafa Ahmet, *el-Fıkhü'l-İslami fî sevbihî'l-cedid*, Şam: Dârü'l-fıkr, 1968.
- Zeylâî, Osman bin Ali ve eş-Şelebî, Şehâbuddîn Ahmed. *Tebyînu'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik ve hâşiyetü'ş-Şelebî*. IV, Kahire: el-Matbaatu'l-kübrâ el-Emiriyye, 1314.
- Zerkeşi, *Şerhu-ş-zerkeşi ala muhtasari'l-halil*, Şemsüddin Muhammed ez-Zerkeşi, 1993-1413, cilt 1-7, Daru'l-ubeyken